

כרוזי בית הדין הגדול של פראג במאה הי"ח

יוצאים לאור על-ידי ירון ניסנהולץ



## הקדמה

בשבת פרשת ניצבים שנת תקט"ו (=1755) התייצבו שליחי בית הדין הגדול של פראג בכל בתי הכנסת בעיר<sup>1</sup> וקראו כרוז מטעם הרב החדש שהגיע לא מכבר לפראג – ר' יחזקאל לנדא, הידוע בכינויו על שם ספרו, 'הנודע ביהודה' (להלן הנו"ב). ר' יחזקאל לנדא נולד באפטא בשנת 1713, למד בקלוז'ו בברודי, וכיהן ברבנות יאמפול שבווהלין בין השנים 1745–1755. בשנת 1755 הוא נבחר לכהן כרבה של פראג, שם הוא נשא בתפקיד ה'מרא דאתרא' ואב בית הדין הגדול עד לפטירתו בשנת 1793.<sup>2</sup>

הכרוז המוזכר לעיל, שפורסם גם בשמם של שאר דייני בית הדין הגדול ובהסכמתם של ראשי הקהל, עסק בגילוח הזקן באופן ראוי,<sup>3</sup> וכלל איום בעונש על מי שלא יישמע להוראות בית הדין בעניין זה. כרוז זה היה הראשון מבין שורה של כרוזים שפורסמו בבתי הכנסת בפראג מטעם בית הדין הגדול במשך כחצי שנה. אף על פי שההכרזות נעשו בעל פה, הן תועדו באופן מלא בפנקס בית הדין,<sup>4</sup> עובדה המאפשרת לנו לחקור אותן ולעמוד על טיבן.

- \* תודתי נתונה לפרופ' מעוז כהנא על קריאת טיוטת המאמר ועל הערותיו החשובות, וכן לד"ר אולגה סיקסטובה מפראג וד"ר דניאלה מאואר על סיוען בפענוח הכרוזים ותרומתם. כמו כן ברצוני להודות לקרן הלאומית למדע על תמיכתם בחקר פנקסי קהילת פראג, ובפרט בחקר פנקס בית הדין, ממנו לקוחים הכרוזים במאמר זה, במענק מס' 1380/17.
- 1 במהלך התקופה שבה נכתב פנקס בית הדין היו פעילים בפראג לפחות תשעה בתי כנסת (סביר להניח שפעלו יותר אולם רק המנויים להלן ידועים בשמותיהם): אלטשול (מאה י"ב); אלטנוישול (1270); פנקס-שול (מאה י"ג); האך-שול – בית הכנסת הגבוה (1568); קלוז'ו או קלאוסי-שול (אמצע המאה ה"ז); מיזל-שול (1592); נאי-שול (1599); ציגיינר-שול (ראשית המאה הי"ז); בית כנסת החצר הגדולה (1627). בפנקס בית הדין עצמו מוזכרים שישה בתי כנסת בלבד: אלטנוישול, הגבוה, החדש, פנחס (הכוונה לפנקס-שול), ציגיינר וקלוז'ו. על בתי הכנסת בפראג ראו: שמואל קרויס, קורות בתי התפילה בישראל, ניו-יורק תש"ו, עמ' 170–194; ארנו פאז'יק, 'הגטו של פראג', מפגש תרבויות: סיפורם של יהודי צ'כסלובקיה, בעריכת נטליה ברגר, תל-אביב תש"ן, עמ' 53–106; Wilfried Brosche, 'Das Ghetto von Prag', Die Juden in den böhmischen Ländern, ed. Ferdinand Seibt, Munich–Vienna 1983, pp. 101–104.
- 2 להרחבה על תולדות ר' יחזקאל לנדא ראו: יקותיאל אריה קאמלהר, ספר מופת הדור: תולדות רבינו יחזקאל הלוי לנדא, מונקאטש תרס"ג; אריה ליב גלמן, הנודע ביהודה ומשנתו, ירושלים תש"ך; מעוז כהנא, מהנודע ביהודה לחתם סופר: הלכה והגות לנוכח אתגרי הזמן, ירושלים תשע"ה. על הנו"ב כראש ישיבה ראו להלן, הערה 40.
- 3 ראו להלן (כרוז 1) את הנוסח המלא של הכרוז, ובהערות המצורפות הרחבה בעניין הנחיות בית הדין בדבר גילוח הזקן.
- 4 דיון רחב בעניין פנקס בית הדין ראו: ירון ניסנהולץ, קהל ובית דינו: פנקס בית הדין הגדול

הנו"ב לא היה הראשון שתיקן תקנות בפראג, אנו כבר מכירים תקנות מתקופת המהר"ל וכן מרבנים נוספים שכינהו בעיר. גם בקהילות רבות אחרות אנו מוצאים תקנות בנושאים שונים, הן כאלו שיצאו מתחת ידי ראשי הקהל בהסכמת רבני העיר, והן כאלו שתוקנו על ידי רב העיר בהסכמת הקהל.<sup>5</sup> עם זאת, בפנקס בית הדין שלפנינו אנו נחשפים לשורה של כרוזים שיצאו מתחת ידי בית הדין בתקופה יחסית קצרה, ותועדו בו במדויק. תופעה זו, לצד העובדה שמדובר בחודשים הראשונים של הנו"ב בפראג כאב בית הדין ו'מרא דאתרא', מלמדת אותנו מה היו הנושאים שהעסיקו את מנהיגיה הרוחניים של ק"ק פראג בתקופה זו, ופותחת לנו צוהר לעולם הדתי והתרבותי של יהודי פראג באמצע המאה הי"ח.

החל מהמאה הי"ז הייתה הקהילה היהודית בפראג אחת הקהילות המשפיעות ביותר באירופה. שמה הלך לפניו בזכות רבניה המפורסמים, מחברים בעלי שם, תרבות דפוס מפותחת ומגננוני קהילה מבוססים. עם זאת, במהלך המאה הי"ח עברה הקהילה טלטלות רבות מבית ומחוץ. באמצע המאה גורשו היהודים מהעיר על ידי מלכת בוהמיה מריה תרוזה, ולמרות חזרתם לעיר בהסכמתה לאחר כמה שנים, הם המשיכו לסבול מגזירותיה. בשלהי המאה החלה לפרוח בפראג תנועת ההשכלה שהביאה עימה רוחות של חילוניות ומודרנה. תופעה זו, יחד עם מדיניותו של הקיסר יוזף השני לשילוב היהודים בקיסרות וצמצום האוטונומיה הקהילתית, השפיעו באופן מהותי על אופייה של הקהילה. בנוסף לכך לא פסח על קהילת פראג הפולמוס סביב תנועת השבתאות, והדיו שהגיעו עד למאה הי"ח הביאו למחלוקות פנימיות בקרב יהודי העיר. פנקס בית הדין בכלל, והכרוזים בהם עוסק מאמר זה בפרט, מהדהדים חלק מן התהליכים הנזכרים לעיל, כפי שיפורט להלן בהערות סביב הכרוזים.

בנוסף לתוכן הכרוזים יש לתת את הדעת גם על אמצעי התקשורת שנבחרו על ידי בית הדין וראשי הקהל לצורך העברת מסרים לציבור. אף על פי שאנו נמצאים כמאתיים שנה אחרי מהפכת הדפוס, והפצת חדשות ועדכונים קהילתיים באמצעים כתובים כגון כרוזת קיר (Broadsides), מנשרים וקונטרסים (פמפלטים) היו נפוצים,<sup>6</sup>

של פראג 1755–1792, חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב, תש"ף. הפנקס עצמו נמצא בארכיון המוזאון היהודי בפראג, מספר קטלוגי 123.804; וצילום מיקרופילם של הפנקס נמצא בארכיון העם היהודי וסמלו Hm2-3868.

5 ביבליוגרפיה ראשונית של תקנות מעין אלו ניתן למצוא בספרם של נחום רקובר ועזריאל הילדסהיימר, הקהילה: ארגון והנהגה, תקנות ופנקסי קהל, ירושלים תשל"ח. יש לציין שמאו פורסמו עוד כמה וכמה קובצי תקנות שאינן כלולות בביבליוגרפיה זו.

6 דוגמאות לתקשורת כתובה ניתן לראות סביב הפולמוסים הקשורים לשבתאות, להשכלה ולחסידות, וכן למחלוקות הלכתיות בין רבנים כגון ה'גט מקליווא' ועוד. בהקשר זה יש לציין שבפראג כבר נהגו במאה הי"ז להדפיס תקנות ולתלותן בבתי הכנסת או במקומות ציבוריים אחרים. דוגמה לכך ניתן לראות בקובץ תקנות משנת 1611, שנדפסו בדפוס יעקב בן גרשון וואל בתקופת רבנותו של ר' אפרים מלונטשיץ (מופיע ברשומות ד, תל-אביב תרפ"ו, עמ' 19).

בכל זאת העדיפו מנהיגי הקהל לפנות לציבור בעל פה, ולהמשיך בזה מסורת ארוכת שנים של הכרזות קהילתיות בבית הכנסת.<sup>7</sup> במאמר זה ברצוני להציג את כרוזי בית הדין של אחד מבתי הדין החשובים באירופה במאה הי"ח, ודרך פריזמה ייחודית זו להציף לתוככי הקהילה היהודית בפראג בנקודת זמן מוגדרת. בחלקו הראשון של המאמר אסקור בקצרה את תולדות השימוש בבתי הכנסת לצרכים קהילתיים, ולאחר מכן אעמוד על תוכנם של כרוזי בית הדין ואופן תיעודם. בחלקו השני של המאמר יובאו הכרוזים גופם בשפת המקור<sup>8</sup> לצד תרגום לעברית, כולל הערות ותוכניות והפניות לספרות משלימה.

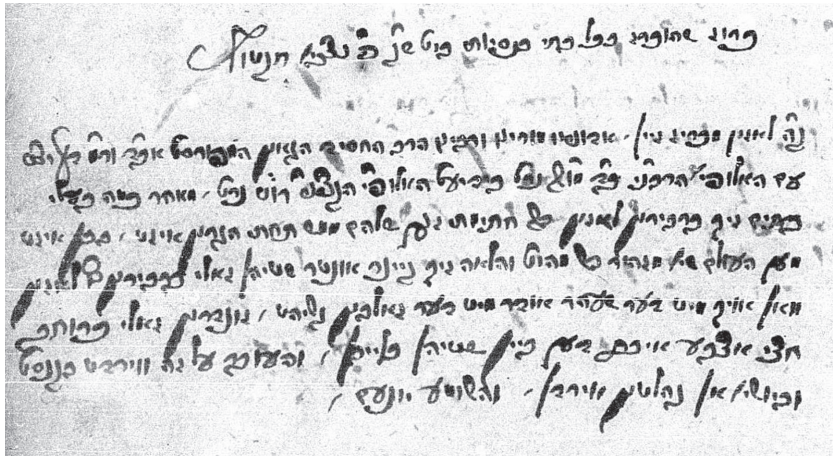
## א. תולדות ההכרזה בבית הכנסת

האזכורים הראשונים להכרזות בבית הכנסת בנושאים שאינם קשורים באופן ישיר לתפילה כבר נמצאים בספרות התנאים. בתלמוד הבבלי במסכת בבא מציעא (כח ע"ב) מובאת ברייתא המתארת נוהג שהיה מקובל בזמן בית המקדש בנוגע לאיתור אבדות. כיוון שבשלושת הרגלים הייתה ירושלים הומה באנשים שהגיעו אליה מכל רחבי

345–352), וכן בקובץ תקנות נוסף מתקופתו של הנו"ב עצמו משנת 1767. תקנות אלו לא זו בלבד שהוכרוו בבתי הכנסת, אלא גם הודפסו לטובת אלו שלא היו נוכחים 'עו איזט מהאלופים קצינים קהל יצ"ו פר גוהט בפונדן ווראדן התקנות שהוכרו שבת פרשת כי תצא שנת תקכ"ו לפ"ק בכל בתי כנסיות דקהילתנו פה פראג יע"א דרוקן צו לאזין דאמיט זיך יערר מבני קהילתנו פר מעג פולגינדי תקנות נאך צו הלטיין וואל אינפורמירט דיין זולי [=נמצא טוב מהאלופים הקצינים להדפיס את התקנות שהוכרו ... כדי שכל אחד יוכל לעקוב אחרי התקנות ולקיים אותן]' (הספרייה הלאומית, כתב יד A44675; מובא גם בספרו החדש של נחום רקובר, המותרות בתקנות הקהילות, ירושלים תשפ"ב, עמ' 1061). תופעה לדוגמה: Elizabeth Horodowich, 'Introduction: Speech and Oral Culture in Early Modern Europe and Beyond', *Journal of Early Modern History* 16 (2012), pp. 301–313; *Carla Roth, The Talk of the Town: Oral Communication and Networks of Information in Sixteenth-Century St. Gallen*, Trinity 2016

7 הכרוזים המתועדים בפנקס בית הדין ושהוקראו בבתי הכנסת משיקים לסוגה נפוצה אחרת בתקופה זו, וכוונתי לדרשות שנישאו בבית הכנסת על ידי רבנים ודרשנים מקצועיים. גם בדרשות ניתן למצוא התייחסויות ספציפיות לבעיות שהתעוררו בקהילה, אולם בניגוד לכרוזים שעסקו באותן בעיות באופן ישיר, הרי שבדרשות עלו הדברים מתוך עיסוק בענייני דיומא (שבת, חגים וכיו"ב). ראו להלן בהערות על הכרוזים הפניות לדרושים שעסקו בנושאים דומים. לשימוש בדרושים כמקור היסטורי ראו: Marc Saperstein, *Jewish Preaching 1200–1800: an Anthology*, New Haven 1989, pp. 79–89

8 לשון הפנקס, בדומה לפנקסי קהילה אחרים מתקופה זו, הוא יידיש מערבית (או Jüdisch-Deutsch בפיהם של חוקרים מסוימים), ומשולבים בו מילים וביטויים מעברית וארמית.



הכרזת הרכוש המופיע בפנקס בדף ה' ע"א

הארץ, נהגו לנצל הזדמנות זו להכרזה על מציאת אבדה: 'בראשונה כל מי שמצא אבדה היה מכריז עליה שלשה רגלים [=בירושלים], ואחר רגל אחרון שבעת ימים, כדי שילך שלשה ויחזור שלשה ויכריז יום אחד'. לאחר חורבן בית המקדש נוצר חלל בהקשר זה, והפתרון שמופיע בברייתא הוא: 'משחרב בית המקדש, שיבנה במהרה בימנו, התקינו שיהו מכריזים בבתי כנסיות<sup>9</sup> ובבתי מדרשות'.<sup>10</sup> מנהג זה להכריז על אבדה בבית הכנסת הובא בהמשך להלכה בשולחן ערוך (חושן משפט רסז, ג),<sup>11</sup> ובהקשר לכך

9 בית הכנסת כתחליף לבית המקדש מופיע גם בהקשרים נוספים. ראו לדוגמה בפרקי רבי אליעזר פרק יז: 'וכשבנה [=שלמה] בית המקדש בנה שני שערים אחד לחתנים ואחד לאבלים ולמנוודים, והיו ישראל הולכים בשבתות ויושבין בין שני שערים הללו, והנכנס בשער חתנים היו יודעין שהוא חתן, והיו אומרים לו השוכן בבית הזה ישמחך בבנים ובנות, והנכנס בשער האבלים והיה שפמו מכוסה והיו יודעין שהוא אבל, והיו אומרים לו השוכן בבית זה ינחמך ... ומיום שנחרב בית המקדש התקינו חכמים ז"ל שיהיו חתנים ואבלים הולכין לבית הכנסת ולבתי מדרשות ואנשי המקום רואים את החתן ושמים עמו ורואין את האבל ויושבין לארץ כדי שיצאו כל ישראל ידי חובתן בגמילות חסדים'. רבות נכתב על היחס שבין בית המקדש למוסד בית הכנסת, ראו לדוגמה: יוסף וולף, 'בית הכנסת באשכנז: בין דימוי להלכה', כנישתא 2, רמת-גן תשס"ג, עמ' ט-ל, ושם בהערה 13 הפנייה למאמרים נוספים.

10 בהמשך הברייתא מופיע שלב שלישי בהשתלשלות דיני ההכרזה על אבדה 'משרבו האנסים, התקינו שיהו מודיעין לשכיניו ולמידעיו ודיו'. כפי שעולה מתוך הסוגיה עומדת ברקע ברייתא זו ורישה של השלטון הרומאי שכל אבדה שתימצא תימסר לשלטונות, ולכן נמנעו אנשים מלהכריז על האבדות בפומבי והיה צורך להעביר את ההכרזה למרחב הפרטי.

11 פוסקים מאוחרים הדגישו שבית הכנסת נבחר בגלל היותו מקום ציבורי, ולכן במידה שישנתו תנאי החיים ישתנה מקום ההכרזה בהתאם. ראו לדוגמה אגרות משה חו"מ חלק ב סימן מה, בני ברק תשמ"ה, עמ' רנה.

מציין ר' יהושע פלק בפירושו 'ספר מאירת עיניים' על שולחן ערוך (חושן משפט רסז סק"ד) שמנהג קדום זה הוא המקור 'למה שנוהגים להכריז בבתי כנסיות גניבות ושאר עניינים בשעה שהציבור בבית הכנסת'.

אזכור נוסף בספרות התנאית להכרזות בבית כנסת מופיע במשנה במסכת שבועות (ד, י). הפרק עוסק בחיוב של עדים להגיע לבית הדין למסור עדותם, ובין השאר מוזכרת הסיטואציה הבאה: 'עמד בבית הכנסת ואמר משביע אני עליכם שאם אתם יודעים לי עדות שתבואו ותעידוני הרי אלו פטורין [=מלהעיד] עד שיהיה מתכוין להם'. הרי לנו דוגמה נוספת לניצול ההתכנסות הקהילתית בבית הכנסת לעניינים ציבוריים שאינם קשורים בהכרח לבית הכנסת, ומאופן הניסוח ניתן להסיק שמדובר בתופעה שהייתה מקובלת ונפוצה.<sup>12</sup>

עדויות לתופעה זו אנו מוצאים גם בתקופת האמוראים, כך למשל: המשנה במסכת כתובות (ה, ז) מלמדת שאישה שמורדת בבעלה, דהיינו שמסרבת לחיות עימו חיי אישות, פוחתים לה מכתובתה שבעה דינרין לשבוע כאמצעי לחץ על מנת שתחזור בה ממרדה. בתלמוד הבבלי (כתובות סג ע"ב) מובאת ברייתא שמשנה במקצת את אופי התקנה: 'מכריזין עליה ארבע שבתות זו אחר זו'. בניגוד למשנה שלפיה מורידים לאישה סכום מסוים מהכתובה בכל שבוע, הרי שלפי הברייתא מתחילים בפרסום מרדה של האישה וממשיכים בהכרזה במשך זמן קצוב, ובמידה והיא אינה חוזרת בה היא מפסידה את כל כתובתה. בהקשר לדברי ברייתא זו מוסיף האמורא הבבלי רמי בר חמא: 'אין מכריזין עליה אלא בבתי כנסיות ובבתי מדרשות', ובוזו אנו עדים שוב לשימוש בבית הכנסת כמקום להכרזות ציבוריות.

בתקופת הגאונים המשיכו בנוהג זה בתחומים שונים, ואחת הדוגמאות הנפוצות הייתה הכרזה על 'פתיחה', כלומר על כתב נידוי לאדם שהוזמן לדין בבית הדין ולא התייצב במועד שנקבע לו.<sup>13</sup> דוגמה נוספת להכרזה בבית הכנסת מצויה בטקסט שהתגלה בגניזה בנוגע למאורע שהתרחש במאה הי"א בעיר רמלה. מדובר על אדם בשם נתן בן אברהם שאימץ לעצמו את התואר 'גאון', ובתגובה על כך הכריזו עליו נידוי בבתי הכנסת בעיר.<sup>14</sup>

גם בתקופת הראשונים אנו מוצאים דוגמאות לשימוש בבתי הכנסת לצורך הכרזות שונות. כך לדוגמה נשאל הרשב"א על אדם אחד ש'רצה להחרים בבית הכנסת שכל מי שיודע לו עדות שפרע לשמעון שטר חוב פלוני';<sup>15</sup> ובמקום אחר הוא דן על מנהג שהיה

12 ראו בהקשר זה גם מדרש ויקרא רבה ו, ב.

13 שמחה אסף, בתי הדין וסדריהם, ירושלים תרפ"ד, עמ' 32–33.

14 קרויס, קורות (לעיל, הערה 1), עמ' 307. ראו שם בעמ' 306–308 דוגמאות נוספות להכרזות בבתי כנסת מתקופות שונות.

15 שו"ת הרשב"א חלק א סימן תרנז. מדובר כאן בהרחבה של הדין המופיע במשנה במסכת שבועות.

בזמנו להכריז בשבת בבית הכנסת על חפץ שאבד, כאשר השאלה שעמדה על הפרק האם יש בזה חילול שבת או לא.<sup>16</sup> בדומה לכך אנו מוצאים גם במרחב האשכנזי הדים לתופעה זו, וכך לדוגמה מופיע בשו"ת מהרי"ק סימן קי (ר' יוסף קולון, מאה ט"ו):

עצה עמוקה של אותו צדיק רבינו גרשון מאור הגולה<sup>17</sup> שתקן להכריז בבית הכנסת לכל מי שאבדה לו אבידה שיחזירה המוצאים אותה או שיודיעו לו היודעים ממנה דבר למען יוכל לחזור אחר אבידתו.

בעיר פראג, העומדת במוקד מאמר זה, הייתה מסורת ארוכת שנים של ניצול ההתכנסות בבתי הכנסת לצורך הכרזות שונות. דוגמה אחת כבר הזכרנו לעיל בנוגע לתקנות משנת 1612 שם מופיע 'השמשים יכריזו בכל בתי הכנסת את כל תוקף התקנות הללו לחזק את בדיק הבית וכל העם ישמעו וייראו'. כעבור חמש שנים, בשנת 1617, הכריז בית הדין הגדול בראשותו של ר' שלמה אפרים מלונטשיץ בכל בתי הכנסת בפראג על איסור גורף להדפיס במשך חמש שנים את הפירוש 'ים של שלמה' על מסכת בבא קמא, כדי לא לפגוע בפרנסתו של המדפיס אלעזר אלטשול מפראג.<sup>18</sup> דוגמה מאוחרת יותר מופיעה בשו"ת 'תשובה מאהבה' (חלק שני יו"ד סימן רמב) שכתב תלמידו של הנו"ב ר' אלעזר פלקלס. מדובר בכרוז שהוכרז בכל בתי הכנסיות בנוגע לכתיבת ספרי קודש:

ולכן לעמוד בפרץ ראינו לתקן תיקון בקהלתינו, שקודם שמלאו לצורבא מרבנן מ' שנה לא ירים ידו להדפיס חדושו בש"ס ופוסקים בחייו, וכאשר מלאו לו ארבעים לבינה, או הרשות נתונה אם בר הכי הוא לפרסם חידושו בדפוס, וכל זה נגמר אצלנו בהסכמת כולנו באיסור שלא יפרוץ גדר, ואמרנו להכריז כרוז זה בכל בתי כנסיות שבקהלתנו.

ניסוח שונה במקצת אנו מוצאים בתקנות שפורסמו בפראג בשנת 1654 על ידי ראשי הקהל 'לתקן פרצות ולגדור גדרים'.<sup>19</sup> בהקדמה לתקנות נכתב:

כי כן קיימו וקבלו עליהם האלופים הקצינים הנ"ל לארר ולקלל בבית הכנסת ביום הכניסה<sup>20</sup> ליקום האי גברא בארור מי שיעבור הן על הכלל כולו או על איזה פרט מהפרטים המבוארים להבא וכל ישראל ישמעו ויראו ולא יזידון עוד.

16 שו"ת הרשב"א חלק ד סימן קד.

17 כוונתו לאחת התקנות המיוחסות לרבנו גרשון (נפטר בשנת 960), ולפיה זכותו של מאבד אבדה לכפות על הקהל להכריז חרם על כך שכל היודע דבר על אודות האבדה חייב להודיע לו. להרחבה בעניין זה ראו: אברהם גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, ירושלים תשמ"א, עמ' 141-132.

18 ההכרזה מופיעה בהקדמה לספר ים של שלמה, פראג שע"ו.

19 תיקונים הגונים טובים וישרים, פראג תי"ד. מיקרופילם: אוקספורד, בודליאנה, 1994 1 סליל.

20 הכוונה לימים שני וחמישי שמכונים במשנה (מגילה א, א ועוד) 'ימי הכניסה'. בימים אלו

במקרה זה אומנם לא נאמר שהכריזו את התקנות עצמן, אבל יחד עם זאת הוזהרו בפומבי על שמירתן בבית הכנסת, ומבחינה זו מדובר בנוהג דומה להכרזות שהובאו לעיל.

ראינו אם כן שהשימוש בבית הכנסת להכרזות של נושאים ציבוריים שונים עובר כחוט השני לאורך הדורות, החל מתקופת התנאים ועד לעת החדשה.<sup>21</sup> בין השאר נהגו להכריז על סירובם של נתבעים להגיע לבית הדין, על לוויים שחייבים כספים, על אנשים שהוחרמו,<sup>22</sup> על אספות קהילתיות,<sup>23</sup> על גביית מיסים ועוד.<sup>24</sup> ביטוי נוסף לתפוצתו של נוהג זה הם הדיונים ההלכתיים שהתעוררו סביבו, כגון: מתי הזמן המתאים להכרזות,<sup>25</sup> מי הדמות שתנהל אותן,<sup>26</sup> האם מותר להכריז בשבת<sup>27</sup> ועוד.<sup>28</sup>

נהגו אנשי הכפר להגיע לעיר הגדולה לטובת דיונים בבתי הדין, שנהגו להתכנס בייחוד בימים אלו.

21 דוגמאות נוספות ניתן למצוא בספרו של רקובר, המותרות (לעיל, הערה 6), עמ' 99–100.

22 שמחה אסף, העונשין אחרי חתימת התלמוד, ירושלים תרפ"ב, עמ' 32–33.

23 Salo W. Baron, *The Jewish Community*, 2, Philadelphia 1942, pp. 24–25.

24 דוגמה נוספת לשימוש בבית הכנסת לצרכים קהילתיים היא הנוהג של 'עייכוב תפילה', שהתפשט בקהילות באשכנז החל מהמאה העשירית. משמעות הדבר הייתה, שעמדה בפני כל מי שחשב שנעשה לו עוול, בין אם על ידי נציגי הקהל או על ידי אדם פרטי, הזכות לעכב את התפילה הציבורית עד שעניינו יסודר. עוד על תקנה זו ראו: אברהם גרוסמן, 'ראשויותיו ויסודותיו של עייכוב התפילה', מלאת א, תל-אביב תשמ"ג, עמ' 199–219; קרויס, קורות (לעיל, הערה 1), עמ' 312–314.

25 בהקדמת ה'מגן אברהם' לשולחן ערוך (אורח חיים, קלב) נכתב 'כשמכריזין דבר יש להכריז קודם שמתחיל החזן אשרי ולא בין אשרי ללמנצח וכל שכן בשעה שאומרים אשרי שתבטל כוונתם'. לעומת זאת ר' חיים פלאג' בשו"ת 'חיים ביד' (סימן צא) מזכיר מסורת שונה מעירו איזמיר 'כי בעת שהיה מכריז השמש בבית הכנסת בשעת קריאת ספר תורה בין גברא לגברא'. במקום אחר מעיר הרב פלאג' על מנהג שיסודו בטעות הקשור לעיתוי ההכרזה (כף החיים יד, לא): 'דלא יכריז שמש הכולל שום כרוז בתוך קריאת שמע ולא אחר ברכו קודם שיתחילו יוצר אור'.

26 מדברי ר' חיים פלאג' בהערה הקודמת מסתבר שהכרזה הייתה מוטלת על השמש, וכך גם עולה מתקנות פראג משנת 1611 שהוזכרו לעיל. ברם ישנן עדויות גם על מסורות אחרות בעניין זה, לדוגמה בשו"ת 'תורה לשמה' שכתב ר' יוסף חיים מבגדאד המוכר בכינויו 'הבן איש חי' (סימן ריח) נאמר: 'כי הדרך הוא שהשליח ציבור הוא קורא כתבי ההכרזות של הבית דין לפני הקהל'.

27 לדוגמה בספר 'חיי אדם' חלק ב-ג כלל סא סעיף ט: 'אסור לקרות [=בשבת] מתוך הכתב, כמה אנשים שזימן לסעודה או כמה כלים ומאכלים הכין, דשמא ימחוק ... אבל השמש הקורא דליכא למגזר שמא ימחוק, כבר נהגו להתיר ... וכל שכן דמותר לשמש להכריז כרוז בבית הכנסת מתוך הכתב'.

28 השימוש במרחב מקודש שנועד בעיקרו לתפילה ולימוד לצורך תקשורת קהילתית מוכר גם בעולם הנוצרי, ראו לדוגמה: James A. Doig, "Political Propaganda and Royal Proclamations in Late Medieval England", *Historical Research: The Bulletin of the Institute of Historical Research*, vol. 71 no. 176 (1998), pp. 253–280. סקירה

## ב. סקירת כרוזי בית הדין ואופן תיעודם

הכרוזים המתפרסמים במאמר זה מקורם כאמור בפנקס בית הדין הגדול של פראג מתקופת כהונתו של הנו"ב. פנקס ייחודי זה מתאר את פעילות בית הדין לאורך תקופה של כמה עשרות שנים, החל מהגעתו של הנו"ב לפראג בקיץ 1754 ועד סמוך לפטירתו בשנת 1793. אומנם רוב הרשומות בפנקס מתעדות את פסקי הדין של בית הדין בנושאים שונים, עם זאת בית הדין ראה לנכון גם לתעד את הכרוזים שהוא פרסם בבתי הכנסת, וכך זכינו לתיעוד של עשרה כרוזים שפורסמו במהלך מחצית השנה הראשונה של כהונת הנו"ב בפראג.<sup>29</sup>

רוב הכרוזים עוסקים בנושאים שהציבור לא הקפיד על גדר ההלכה שלהם, ובית הדין רצה לעורר את האנשים 'למען ישמעו ויראו ולא יזידון עוד' (מתוך כרוז 2). בכלל זה: גילוח הזקן באופן אסור בתער (כרוז 1); הזמנת בגדים מחייטים לא יהודים ללא הקפדה על איסור שעטנז (כרוזים 2, 3); פגיעה בכבוד בית הכנסת תוך כדי שמחת חג, וחוסר הקפדה על הפרדה בין גברים לנשים (כרוזים 3, 4); העסקת משרתות צעירות ופגיעה בגדרי הצניעות (כרוזים 5, 10); התכנסויות לא רצויות לצורך משחקי מזל (כרוז 7); ונטילת ריבית אסורה בהלוואות בין יהודים (כרוז 10). בנוסף לכך ישנם מספר כרוזים שעוסקים בסידור ענייני הקהילה מטעם בית הדין, ובכלל זה: השגחה של רב העיר על ייצור יין (כרוזים 3, 7); גיוס תרומות ל'בית מדרש לתינוקות' (כרוז 9);

רחבה של נושא זה, בדגש על המתח בין ההנהגה הדתית והאזרחית בכל הקשור לשליטה על התקשורת הקהילתית, ניתן למצוא בספר הבא: David Brégaent, *Vox Regis: Royal*

*Communication in High Medieval Norway*, Brill, 2015

ממקורות שונים אנו למדים שלא כל הכרוזים שהוכרוזו בבתי הכנסת על ידי הנו"ב תועדו בפנקס. כך למשל מופיע בקונטרס 'פתח עינים' (אמסטרדם 1764), שיצא לאור על ידי האחים המדפיסים פרופס מאמסטרדם במסגרת המחלוקת שלהם עם המדפיס משלם זלמן פרנקל מזולצבך, כרוז מטעמו של הנו"ב. בכרוז זה, שהוכרוז בתשעה בתי כנסת בפראג בשבת פרשת וירא שנת תקכ"ד (=1764), קוראים הנו"ב ובית דינו להחרים את הש"ס שהודפס בזולצבך, מפני שהדפסתו עומדת בניגוד להחלטת הרבנים שלא להדפיס ש"ס חדש למשך חמש עשרה שנה מאז הדפסת הש"ס באמסטרדם. שלוש שנים לאחר מכן פרסם הנו"ב יחד עם בית דינו רשימה של תקנות נגד מותרות שהוכרוזו בבתי הכנסת בשבת פרשת כי תצא שנת תקכ"ז (=1767); דוגמה נוספת הינם שני כרוזים מודפסים שנמצאים בספרייה הלאומית (L 2355), ושנכתבו על ידי הנו"ב לכבוד הקיסרית מריה תרזה. האחד הוא נוסח תפילה שהוא חיבר לכבודה והשני הוא רשימה של פרקי תהילים שיש לומר לפני התפילה. ראו: קאמלהר, מופת הדור (לעיל, הערה 2), עמ' לא-לב (עוד בנושא זה ראו להלן בכרוז מספר 8). מעבר לכך אנו מוצאים בשו"ת נודע ביהודה אוכורים לכרוזים נוספים שיצאו מטעם בית הדין. כך למשל בעקבות פנייה אל הנו"ב בנוגע להיתר עגונה הוא ציווה 'להשמיע קול כרוז בכל בתי כנסיות בכמה שבתות זה אחר זה מי שיש לו ידיעה אם היה בשום פעם פה פראג איש ששמו היה משה רויזניץ' (מהדורה תניינא, אבן העזר סימן סה).

שמירה על מניין קבוע בבית הכנסת (כרוז 9); והקפדה על הגהת ספרי התורה בקביעות (כרוז 4).

מעבר לכרוזים הנ"ל שעסקו בסידור החיים הדתיים והקהילתיים של יהודי פראג, ישנם שני כרוזים שקוראים לימים של 'תפילה ותחנונים' בעקבות אירועים שהתרחשו בפראג. הראשון הוקרא בבתי הכנסת בכ' בכסלו תקט"ז (24 בנובמבר 1755) ועסק בציון יום השנה לגירוש יהודי פראג על ידי מריה תרזה (כרוז 6); והשני בד' באדר של אותה שנה (5 בפברואר 1756) בעקבות רעידת אדמה שאירעה באותה תקופה (כרוז 8). מבנה הכרוזים אחיד. בראש כל כרוז מופיע התאריך שבו הוא הוקרא בבתי הכנסת, ולאחר מכן רשימה של הרשויות שמטעמם הוא יצא – אב בית הדין, כלומר הנו"ב, דיני בית הדין מו"ש,<sup>30</sup> וראשי הקהל המכונים 'אקרו"ט' – אלופים, קצינים, ראשים וטובים. אזכור ראשי הקהל בכרוזים בא לתת משנה תוקף להנחיות בית הדין, וייתכן שניתן ללמוד מעובדה זו שמבחינה ציבורית הייתה להנהגה האזרחית של הקהילה השפעה גדולה יותר מאשר להנהגה הדתית. כמו כן ייתכן שאזכור ראשי הקהל בכרוזים והביטוי 'בידיעת האלופים' וכו' רומזו שלבית הדין לא הייתה סמכות לתקן תקנות כלליות לעיר ללא רשות הפרנסים. באשר לתוכן הכרוזים, הרי שחלקם עוסקים בנושא אחד בלבד, ובחלקם יש צירוף של כמה נושאים שאין בהכרח קשר תוכני ביניהם. כך לדוגמה כרוז מספר עשר עוסק בחלקו הראשון בהעסקת משרתות ובחלקו השני באיסור ריבית. עם זאת, בחלק מן הכרוזים יש חוט שמקשר בין הנושאים השונים, לדוגמה כרוז מספר שלוש שהוכרוז בבתי הכנסת בחג הסוכות, ועוסק בנושאים הקשורים לימות החג ולתקופת השנה.

נושא שחוזר בכרוזים שוב ושוב הוא עניין ההשגחה והפיקוח על הנחיות בית הדין. כך למשל אנו מוצאים בכרוז מספר שלוש הערה בנוגע לאנשים שנצפו לבושים בבגדים שיש בהם שעטנז, וזו עדות לכך שהיה פיקוח בעניין זה או לכל הפחות שימת לב אליו; בהמשך הכרוז נזכרת השגחה על ייצור יין כשר; בכרוז מספר ארבע בית הדין מודיע על מינוי משגיחים שיפקחו על ההתנהלות בבית הכנסת בשמחת תורה; ובכרוזים מספר שבע ושמונה אנו מוצאים את הביטוי 'השגחה פרטית'<sup>31</sup> בהקשר למשחקי קלפים והעסקת משרתות צעירות, שעניינו ככל הנראה פיקוח מיוחד לאור הרגישות סביב נושאים אלו.<sup>32</sup> יש לציין שגם בתקנות מערים אחרות נזכרים נושאים

30 לראשי התיבות מו"ש ראו להלן, הערה 42.

31 השימוש במושג זה המוכר לציבור והלקוח מעולם המחשבה והפילוסופיה היהודית נועד ככל הנראה למשוך את לב הציבור ולהדגיש בפניו את חשיבות העניין. ייתכן שיש כאן גם רמז שלנושאים אלו ישנה השגחה אלוקית מיוחדת, כמו שהמושג 'השגחה פרטית' מבטא את עינו הפקוחה של אלוקים על כל פרט ופרט במציאות.

32 רעיון הפיקוח על הוראות בית הדין בא לידי ביטוי ברשומה נוספת בפנקס בית הדין שאיננה קשורה לכרוזים (דף צג ע"א). מופיעה שם חלוקת עבודה בין הדיינים בכל הקשור לפיקוח

שונים שהצריכו פיקוח והשגחה, וכך לדוגמה בפוזנא נבחרו 'שלושה אנשים תקיפים, אשר ישגיהו בהשגחה מעולה, אם חלילה ימצא מי שיהיה עובר על איזה תקנה של המלבושים'.<sup>33</sup>

כפי שכבר ציינתי בפרק הקודם, הכרוזים הללו הוקראו בבתי הכנסת השונים בעיר. ברם נשאלת השאלה, האם בית הדין גם טרח להדפיס את הכרוזים הללו לטובת אלו שלא שמעו את ההכרזות. מתוך לשון הכרוזים בפנקס לא ניתן להכריע בשאלה זו, אולם לאור שני כרוזים מודפסים הנמצאים בספרייה הלאומית (לעיל הערה 29) ניתן לשער שאכן חלק מהכרוזים גם הודפסו ונתלו בבתי הכנסת או במקומות מרכזיים אחרים ברחבי הרובע היהודי.

לבסוף ראוי להתייחס לעצם התייעוד של הכרוזים הללו בפנקס בית הדין. ראשית יש לציין שהם תועדו ככתבם וכלשונם ואין מדובר בתקציר בלבד. כמו כן יש לשים לב לעובדה שאנו מוצאים בפנקס תיעוד של עשרה כרוזים בסך הכול, ושכולם מתוארכים לשנת כהונתו הראשונה של הנו"ב בפראג. עובדה זו מעלה את השאלה, מדוע לא המשיך בית הדין לתעד בפנקס את הכרוזים הנוספים שהוא פרסם, וכאמור לעיל אנו יודעים ממקורות שונים שאכן היו כאלה. בנוסף לכך ניתן לשאול מדוע בכלל תועדו הכרוזים בפנקס בית הדין, שהרי לכאורה מדובר בפנקס שנועד לתעד פסקי דין בלבד ולא את הפעילות הציבורית של בית הדין. נראה לומר שהתשובה לשאלות אלו טמונה בייחודו של פנקס בית הדין שבו אנו עוסקים. ראשית כול יש להדגיש, שבמפתיע איננו מכירים פנקסים נוספים של בית דין הגדול של פראג, אף על פי שבכלל הקשור לפנקסי קהל ישנו מצאי מכובד של כשלושים פנקסים, השמורים בארכיון המוזאון היהודי בפראג. ייתכן שהיו פנקסי בית דין נוספים שאבדו עקב התלאות שעברה הקהילה בפראג במאות ה"ז והי"ח (גירוש, שריפות, רעידת אדמה וכיו"ב). אולם כיוון שכאמור פנקסים אחרים מתקופה זו נשמרו, הסבר זה אינו משכנע דיו.

על נושאים שונים בקהילה: 'לעשות גדרים וסיגים להשגיח על עוברי עבירה ... ונתמנו ווגי ווגי דרבנן על פרטי דברים כי היכא כל חד מהווגות יעדמו על משמרתם וישימו עינם פקיהא על העסק שעלה בגורלם'. הנושאים עליהם התבקשו הדיינים לפקח הם: לבישת שעטנז, מניעת ערבוב בין גברים לנשים, מליחת עופות כראוי וגילוח באופן המותר של הזקן והפאות. בדומה לכך אנו מוצאים בתקנות שפרסם הנו"ב יחד עם בית דינו בנוגע למותרות את העובדה ש'נוסדה אגודה מפקחת (קאמיסיאן) לשמור ולדקדק אחרי החזקת התקנות בזהירות יתירה'. ראו: קאמלהר, מופת הדור (לעיל, הערה 2), עמ' 28.

פוזנא ש"ח-תקמ"ז ב, סט. ראו: רקובר, המותרות (לעיל, הערה 6), עמ' 103. דוגמה זו שמביא רקובר ואחרות כיוצא בה מעידות על כך שהבעיות שעליהן הצביע בית הדין לא היו מיוחדות רק לפראג, והן עלו בקהילות נוספות בעת החדשה המוקדמת. עם זאת, יש עדיין מקום לחקור מה היו האתגרים המיוחדים של כל קהילה וקהילה.

לאור זאת ניתן לומר בסבירות גבוהה שהפנקס שלפנינו הוא יחיד במינו, ויצירתו קשורה לתהליך מינויו של הנו"ב לרבה הראשי של פראג. הנו"ב הגיע לפראג אחרי חלל רבני של קרוב לעשרים שנה. מאז פטירתו של ר' דוד אופנהיים בשנת 1736 ועד בואו של הנו"ב לפראג בשנת 1755 לא כיהן רב ראשי רשמי בפראג. אומנם לא היו חסרים רבנים ותלמידי חכמים בעיר ואף בית הדין מו"ש המשיך בפעילותו,<sup>34</sup> אבל כיסא ה'מרא דאתרא' היה ריק. אחרי חיפושים רבים החליט ועד הקהל למנות את הנו"ב לרבה של פראג, אולם מינוי זה לא עבר חלק. חלק מתלמידי החכמים בעיר, כגון ר' זרח איידליץ ור' שלמה זלמן קרוב, התנגדו למינוי מסיבות שונות והקשו על הנו"ב בתחילת דרכו כרב ראשי.<sup>35</sup> לאור הנסיבות המיוחדות של כניסתו לתפקיד הרב הראשי ואב בית הדין, ניתן לשער שהנו"ב ביקש לבסס את רבנותו באופן כזה שכולם יבינו ש"יש מנהיג לבירה" ולא כל אחד יכול לעשות הישר בעיניו. השערה זו נתמכת גם בתיארוך הפסקים בפנקס בית הדין. הרשומה הראשונה בפנקס מתוארכת לאלול תקט"ו (סתיו 1754), כחודש אחרי הגעתו של הנו"ב לפראג, והרשומה האחרונה לניסן תקנ"ג (אביב 1793) – כשבוע לפני פטירתו של הנו"ב. יחד עם זאת רוב הרשומות בפנקס מתעדות את פעילות בית הדין במהלך השנתיים הראשונות של הנו"ב בפראג, ומשם ואילך התייעוד הוא ספורדי ולא מסודר. לאור כל זאת נראה לומר שהנו"ב הוא זה שיוזם את תיעוד פעילות בית הדין הגדול בפנקס מיוחד, דבר שייתכן שלא היה קיים לפניו.<sup>36</sup> במסגרת זו הוא ביקש אף לתעד את הכרוזים שהוא פרסם יחד עם שאר חברי בית הדין וראשי הקהל, והם מהווים מעין קריאת כיוון המצביעה על אופי הנהגתו, ששילבה הקפדה על גדרי ההלכה במישור הציבורי והפרטי (התנהלות בבית הכנסת, הקפדה על דקדוקי הלכה שונים, מניעת פריצות בבתים וכיו"ב), יחד עם דאגה לצרכים הקהילתיים (מניינים קבועים, תמיכה בלימוד תורה וחינוך) וטיפול קשרים עם השלטון הקיסרי.

34 בתקופה מסוימת עמד בראש בית הדין הגדול ר' יהונתן אייבשיץ, אבל הוא לא נחשב כרב ראשי ו'מרא דאתרא'.

35 ראו קאמלהר, מופת הדור (לעיל, הערה 2), עמ' כב-כד.

36 ביטוי לכך ניתן למצוא בצייטוט הבא מתוך פנקס בית הדין: 'ולמען שיהיה לאות ולזכרון נרשם ונכתב במגילת ספר המיוחד לפסקי דינם של הגאון ובית דינו'. יש לציין שנותרה במקומה השאלה מדוע התייעוד מתרכז בשנתיים הראשונות של רבנותו ותו לא. ייתכן שהתשובה לכך היא, שבמהלך הזמן חש הנו"ב שרבנותו מבוססת דיה, ואין צורך יותר להקפיד על תיעוד רציף של פעולות בית הדין, כפי שנעשה בתחילת דרכו בעיר.

## ג. כרוזי בית הדין

כרוז מספר 1 (דף ה ע"א)

כרוז שהוכרוז בכל בתי כנסיות ביו"ש ק"פ נצבי' תקט"ו לפ"ק ק"ה לאזין מכריז זיין אדונינו מורינו ורבינו הרב החסיד הגאון המפורס' אב"ד ור"מ דק' יצ"ו עם האלופי' הרבני' ב"ד מו"ש נר"ו בידיע' האלופי' הקציני' רו"ט נר"ו, מאחר כמה בעלי בתים זיך ברבירין לאזין דש חתימת זקן שלהם ממש תחת הגרון איזט, בכך איזט מען העולם שי' מזהיר דש מהיו' והלאה זיך קיינר אונטר שטיהן זאלי ברבירין צו לאזין וואן אויך מיט דער שעהר אודר מיט דער זאלבין גשיהט, זונדרין זאלי ברוחב חצי אצבע איבר דען ביין שטיהן בלייבן, והעובר על זה ווירדט בקנסו' וביושי' אן גהלטין ווירדן, והשומע ינעם.

## תרגום

כרוז שהוכרוז בכל בתי כנסיות ביום שבת קודש פרשת נצבים<sup>37</sup> תקט"ו לפ"ק קטן.<sup>38</sup> קהל הקודש,<sup>39</sup> מכריז אדונינו מורינו ורבינו הרב החסיד הגאון המפורסם אב בית דין וריש מתיבתא<sup>40</sup> דקהילתנו יצ"ו<sup>41</sup> עם האלופים הרבנים בית דין מו"ש<sup>42</sup> נטרם רחמנא

37 שבת זו חלה באותה שנה שבוע לפני ראש השנה, ובמוצאי אותה שבת החלו לומר סליחות לפי המנהג האשכנזי. מעבר לעובדה שזו אחת השבתות הראשונות של הנו"ב בפראג, ניתן לשער שהוא גם רצה לנצל את אוירת ימי הסליחות כדי לתת משקל יתר לתוכן הכרוז.

38 ביטוי נפוץ שנועד לציין שהתאריך העברי המופיע בטקסט הוא ללא מניין האלפים.

39 פענוח ראשי התיבות ק"ה הוא על פי כרוז המופיע בספר של ר' יהונתן אייבשיץ, לוחות עדות, ורשה תרמ"ה, עמ' 71. הכרוז נפתח שם בביטוי 'קהל הקודש' באותיות גדולות במיוחד.

40 ביטוי בארמית שפירושו 'ראש ישיבה'. אחד המיזמים הראשונים של הנו"ב עם הגיעו לפראג היה הקמת ישיבה, ובמשך כל תקופת רבנותו הוא השקיע רבות בתלמידי הישיבה ובפיתוחה. כך למשל הוא כותב באחת מתשובותיו כהסבר להתעכבותו במתן התשובה (שו"ת נו"ב מה"ק, חושן משפט יז): 'ואני טרוד מאד בלימוד התלמידים בני הישיבה ישמרם השם כן ירבה וכן יפרוך גבולי בתלמידים הגונים, הבאים ללקוט פרחי שושנים, ולשתות מעין גנים, וביחוד כעת בתחלת הזמנים, ולכן אינני מופנה כלל'. עוד בעניין זה ראו: קאמלהר, מופת הדור (לעיל, הערה 2), עמ' כו-לא.

41 ראשי תיבות אלו מופיעים תדיר בספרות הרבנית כביטוי של ברכה לנמען המוזכר לפני כן, בין אם מדובר באדם פרטי או בציבור שלם. הפירוש המקובל של ראשי התיבות יצ"ו הוא 'ישמרהו צורו ויחייהו', וכאשר מדובר ברבים 'ישמרם צורם ויחייהם'. יחד עם זאת ישנם גם פירושים נוספים, לדוגמה: 'ישמרהו צורו וינצרהו', 'ישמרהו צורו וקוננו' ועוד. כיוון שאי אפשר לדעת למה התכוון בדיוק כותב הכרוז, הושארו ראשי תיבות אלו כמות שהם לאורך כל הכרוזים.

42 ראשי התיבות מו"ש ככינוי לבית הדין הגדול של הקהילה היהודית בפראג מופיע בטקסטים רבים ומגוונים לאורך כל העת החדשה המוקדמת – בשו"תים, בהסכמות לספרים, בפנקסי קהילה, וכן על גבי מצבות בבית העלמין בפראג. קולמוסים רבים נשתברו על משמעות

ופרקם<sup>43</sup> בידיעת האלופים הקצינים ראשים וטובים<sup>44</sup> נטרם רחמנא ופרקם, מאחר שכמה בעלי בתים נותנים לספרים שיגלחו אותם באופן כזה שחתימת זקן שלהם נמצא ממש תחת הגרון,<sup>45</sup> לכן אנו מזהירים את העולם<sup>46</sup> שיחיו, שמהיום והלאה אף אחד לא יהין לתת שיגלחו אותו במספריים או עם משחה<sup>47</sup> בלא שיישאר שיער ברוחב חצי אצבע מעל העצם,<sup>48</sup> והעובר על זה ייענש בקנסות וביושים,<sup>49</sup> והשומע ינעם.

ראשי תיבות אלו, אולם לאור העובדה שבאזכורים שונים של בית הדין מהמאה הי"ז והי"ח מופיע הביטוי 'מורה שווה', נראה שזהו הפירוש הנכון. גם בנוגע למשמעות הביטוי 'מורה שווה' מצינו כמה הסברים, ונראה שהמכוון ביותר הוא הסברו של שאול חנא קוק (בספרו: עיונים ומחקרים, ירושלים תשכ"ג, עמ' 180), ולפיו כינוי זה מבטא את העובדה שכל הדיינים בהרכב, כולל אב בית הדין, היו בעלי משקל שווה 'מבלי יתרון אחד על השני בנוגע לזכות דעה'. לסיכום הדעות השונות ומקורות נוספים בעניין ראו: ירון ניסנהולץ, קהל ובית דינו (לעיל, הערה 4), עמ' 35–37.

43 ביטוי בארמית שפירושו 'ישמרו אלקים ויפדם'.  
44 המונח 'אלופים, קצינים ראשים וטובים' (ראשי תיבות אקרו"ט) מציין את ההנהגה האורחית הנבחרת של הקהילה, שדאגה לכל צרכיה המוניציפליים וייצגה אותה לפני השלטונות. לתיאור מבנה האקרו"ט בפראג ולתפקידיה השונים ראו: Alexander Putík, 'The Prague Jewish Community in the Late 17th and Early 18th Centuries', *Judaica Bohemiae* 35 (1999), pp. 4–140.

45 כרוז זה הוא המשך של תקנה שמופיעה בפנקס בית הדין ומתוארכת לכ"ד באלול תקט"ו. במסגרת תקנה זו הוזהרו הספרים היהודים שלא לגלח את יהודי העיר באופן כזה שלא יישאר ב'חתימת הזקן למעלה' רוחב חצי אצבע, ומשום חשיבותה היא נמסרה באופן אישי על ידי שליח בית הדין לכל אחד מהספרים בעיר. החשיבות הרבה שייחס הנו"ב להקפדה על אופן הגילוח באה לידי ביטוי גם במינוי שני דיינים שני שיפקחו על הציבור בעניין זה (ראו לעיל, הערה 32). עוד על נושא זה בהרחבה ראו: כהנא, מהנדוד ביהודה (לעיל, הערה 2), עמ' 193–171.

46 המינוח 'העולם' בהקשר של טקסט שכתוב ביידיש פירושו 'כולם' או 'כל הציבור'.  
47 לעניין גילוח במשחה ראו: שו"ת נו"ב, מהדורה תניינא, יורה דעה סימן פא; שו"ת חת"ם סופר, אורח חיים, סימן קנח.

48 מתוך הדברים עולה שחלק מן הציבור נהג לגלח את רוב זקנו במספריים או במשחה ולהשאיר רק זקן סמלי בחלק התחתון של הסנטר. תקנתו של הנו"ב הייתה להשאיר פס של זקן לאורך פאות הלחי ברוחב של חצי אצבע לפחות, כדי להשאיר סממן יהודי. אין מדובר אם כן בתקנה נגד גילוח בתער שאסור מן התורה, אלא בעמידה על סממן יהודי חיצוני כחלק ממלחמתו של הנו"ב בהתבוללות התרבותית של חלקים מהחברה היהודית. תקנה דומה אנו מוצאים אצל ר' רפאל הכהן כ"ץ רבה של המבורג (1722–1803), שפרסם עם בואו לאלטונא, שכל בעל בית נשוי בקהילה מחויב לגדל זקן ברוחב חצי אגודל לפחות. פירוט בנושא זה ראו: יעקב כ"ץ, ההלכה במיצר, ירושלים תשנ"ב, עמ' 27; עזריאל שוחט, עם חילופי התקופות, ירושלים תשכ"א, עמ' 55–56; שמואל פיינר, שורשי החילון: מתירנות וספקנות ביהדות המאה ה-18, ירושלים תשע"א, עמ' 87–90.

49 הביטוי 'קנסות וביושים' מופיע פעמים רבות בפנקס בית הדין, ובכלל זה בכרוזים הנדפסים במאמר זה. ביטוי זה נשאר עמום בפנקס ואין פירוט מה גובה הקנס שמוטל על העבריינים ובאיזה אופן יביישו אותם. מתוך השוואה לתקנות של קהילות אחרות נראה שהקנסות ניתנו

## כרוז מספר 2 (דף ו ע"א)

כרוז שהוכרוז בכל בתי כנסיו' ביו' ש"ק פ' האזינו תקט"ז לפ"ק ק"ה לאזט מכריז ומודיע זיין אדונינו מוריננו ורבינו הגאון אב"ד ור"מ דקהלתינו, עם האלופי' הרבני' ב"ד מו"ש נר"ו ובידיע' האלופי' הקציני' ר"ט יצ"ו, מאחר דש רבי' מבני קהלתינו אנשים ונשים נערים ובתולו' איהרי מלבושים אצל החייטי' אינו נמולי' מאכין לאזין, וואו בייא חשש איסור שעטנז איזט, אוב שונט אייניגה פר מיינין דש זיא השגחה געבין האבין אצל הבעל מלאכה, איזט דאך ניכט בקביעו' גוועזין כל היום וכל הלילה, ויוכל להיו' דש זעלבי בכל יום ויום עובר זיינין אויף איסור שעטנז, וועלכש גורם איזט שאין תפילתו נשמעת, וויא מען האט אויך ברייטש איזה מלבושים ע"י החייטי' יהודי' לאזין בודק זיין ונמצא בהם שעטנז, בכך להסיר המכשלה הזאת איזט פר גוט בפונדן ווארדן כל מי ומי שיראת ה' בלבבו דער זאל מעצמו המלבושים וואש אצל אינו נימול איזט גמאכט ווארדן, ע"י חייט יהודי צו פיזיטירין אונט איבר מאכן לאזין, כדי שלא יהא ליבו נוקפו באיסור שעטנז ולא יכשלו איש בעון אחיו, וואן אבר איינר מעלים הדבר זיין מעכטי, ולא ישגיח באזהרה זו ואח"כ יתפרסם הדבר ותגלה רעתו בקהל, ווירט מען מיט דעם זעלבין כראוי להעובר צו פר פאהרן ווישן בקנסות וביושי', למען ישמעו ויראו ולא יזידון עוד, והשומע לקול דברי חכמים, לחיים טובי' יהי' נחתמים, אמן.

## תרגום

כרוז שהוכרוז בכל בתי כנסיות ביום שבת קודש פרשת האזינו תקט"ז לפרט קטן. קהל הקודש, מכריז ומודיע אדונינו מוריננו ורבינו הגאון אב בית דין וריש מתיבתא דקהלתינו עם האלופים הרבנים בית דין מו"ש<sup>50</sup> נטרם רחמנא ופרקם ובידיעת האלופים הקצינים ראשים וטובים יצ"ו,<sup>51</sup> מאחר שרבים מבני קהילתנו, אנשים ונשים נערים ובתולות, נותנים לחייטים שאינם נמולים<sup>52</sup> להכין את המלבושים שלהם, אף על פי שיש בזה חשש איסור שעטנז.<sup>53</sup> ועל אף שיש הסוברים שדבר זה מותר כיוון

למטרות צדקה, ושהביוש נעשה על ידי פרסום שמות העבריינים רבים או לחלופין מניעת כיבודים במרחב הציבורי (כגון עליות לתורה). רמז לצורת ביוש אפשרית ניתן ללמוד מפסק דין המופיע בפנקס הנידון (דף ה ע"ב) בקשר לחזן שפגע בכבודו של ר' יהונתן אייבשיץ, שחי תקופה מסוימת בפראג. מעבר לכך שנאסר על הפוגע להמשיך ולשמש כחזן הוא חויב לשבת בבית הכנסת במקום שמיועד לאבלים ובזה התגלה קלונו רבים. ראו עוד בעניין זה: רקובר, המותרות (לעיל, הערה 6), עמ' 106–111.

50 ראו לעיל, הערה 42.

51 ראו לעיל, הערה 41.

52 כלומר חייטים שאינם יהודים.

53 חוסר ההקפדה על איסור שעטנז העסיק מאוד את הנו"ב עם בואו לפראג, ולא לחינם מטפלים שלושה כרוזים בפנקס בית הדין בנושא זה. הד לכך אנו מוצאים גם בדרושי'ו: 'על כן עורו

שהם משגיחים אצל בעל המלאכה, אולם אין זה בקביעות כל היום וכל הלילה, ויוכל להיות שאדם כזה עובר על איסור שעטנז בכל יום ויום, מה שגורם שאין תפילתו נשמעת.<sup>54</sup> וכמו כן, כבר נתנו איזה מלבושים לחייטים יהודים לעשות להם בדיקה ונמצא בהם שעטנז. בכך כדי להסיר המכשלה הזאת נמצא הדבר טוב, שכל מי ומי שיראת ה' בלבבו יתן בעצמו את המלבושים שנעשו אצל מי שאינו נימול לחייט יהודי שיבדוק אם יש בזה שעטנז, ובמידת הצורך יתפור את הבגד מחדש, כדי שלא יהא ליבו נוקפו באיסור שעטנז ולא יכשלו איש בעון אחיו. ברם אם מישהו יעלים את הדבר, ולא ישגיח באזהרה זו ואחר כך יתפרסם הדבר ותתגלה רעתו בקהל, הוא ייענש כראוי להעובר על איסור שעטנז בקנסות וביושים, למען ישמעו ויראו ולא יזידון עוד, והשומע לקול דברי חכמים, לחיים טובים יהיו נחתמים,<sup>55</sup> אמן.

כרוז מספר 3 (דף ח ע"א)

כרוז שהוכרז יו' א' דסוכו' תקט"ז לפ"ק

ק"ה לאוז מכריז ומודיע זיין אדונינו מורינו ורבינו הגאון אב"ד ור"מ עם האלופי הרבני ב"ד מו"ש נר"ו בידיע' האלופי' הקציני' רו"ט יצ"ו, דעם נאך דש מען יינגסטהין אויז גרופין האט, דיא ייעניגה אנשי' או נשים וועלכי מלבושי' ובפרטו' בריסטלך אודר מידר אצל החייטי' אינו יהודי' מאכין גלאזט וויילין חשש איסור שעטנז דא ביא איזט, זאלין ע"י החייטי' יהודים איבר מאכט ווירדן, והעולם אינו משגיח בו אונט זיך צו רוק הלטיין, וויא אויך ברייטש פילי מהעוברי'ם אנאטיריט זיינין, בכך איזט מען דעם עולם שי' עוד הפעם מזהיר, דש אנאך גשהען זאלי, עש ווירדט קיינר יהי' מי שיהי' מהקנסו'

גא והתעוררו נא, חזקו ואמצו לאחוז במדת התשובה, לא מבעיא עבירות שבגלוי כמו לבישת שעטנז, שבעו"ה [=שבעוונותינו הרבים] ... קונין פשתן מן הבא ליד בלי חותם ב"ד ... וגם נותנים הבגדים לתפור לאומן אינו יהודי, וכבר גזרנו על זה בגזרת ב"ד' (דרושי הצל"ח ה, ורשה תרמ"ד). בדומה לפיקוח על אופן הגילוח (לעיל, הערה 32), כך גם בעניין השעטנז היה פיקוח מיוחד של אחד הדיינים.

54 הרעיון שלבישת שעטנז מעכבת את התפילה מופיע לראשונה בפירושו הקבלי על התורה של ר' מנחם רקנאטי (איטליה, מאה י"ג) על ויקרא יא, יט: 'ויש מפרשים, כי שעטנז רומז לשת מידות שיש למעלה, המקטרגים על ישראל, והקב"ה הפרידן זה מזה, שלא יתחברו לעולם להזכיר עוונותיהן של ישראל. והנה הלוש שעטנז מחבר הכוחות הללו לערבב תפילתן של ישראל'. רעיון דומה מופיע אצל פרשן קבלי נוסף בשם ר' מנחם הציוני (גרמניה, מאה י"ד), שמוסיף שהלוש כלאים תפילתו לא נשמעת במשך ארבעים יום. מאז אנו מוצאים רעיון זה אצל דרשנים שונים, כולל הנו"ב עצמו שמוזכר זאת בדרושו (דרושי הצל"ח ה, ו) וזה לשונו: 'כמה מכשולים כבר נמצא רח"ל מחטא המר הזה, ואותיותיו מעידים על גודל עונשו, שעטנז אותיות "שטן עז", ויום אחד עם לובש השעטנז אין תפילתו נשמעת ארבעים יום'.  
55 שבת פרשת האזינו חלה בשנת תקט"ז בתאריך ח' בתשרי, דהיינו בשבת המכונה 'שבת שובה'. לכן מסתיים הכרוז בברכה המקובלת בין ראש השנה ליום הכיפורים 'גמר חתימה טובה', ובניסוח של הכרוז 'לחיים טובים יהיו נחתמין'.

וביושיו' דארינין פר שוהנט ווירדן, ומהיו' ולהבא זיך קיינר אונטר שטעהן זאלי עט וואש אצל החייט אינו יהודי מאכין צו לאזין, זאנדירן קאן מחייט אינו יהודי המלבוש גשניטין ווירדן, אונט היר נאך ע"י חייט יהודי פערטיגין צו לעזין.

וכה"ג ווירט דעם עולם שי' קונד גימאכט דש דיא ייעניגי וואטין וועלכי צו אויז שטאפירונג גברויכט ווירט וועלכי פון צמר איזט, חשש איסור שעטנו דא בייא איזט אונט דערפט כלל ניט גקויפט ווירדין, איזט אויך להחייטי' יהודי' אונטר זאגט ווארדן זאלכי וואטי ניכט צו גברויכין.

גם איזט מען דען עולם שי' מודיע, דיא ייעניגי פערטיגי מלבושי' וואש גקויפט ווירדן וואן אויך של משי זיינין איזט אסור באיסור גמור זאלכי צו טראגין, וואן ניכט מקדם ע"י חייט יהודי פיזיטירט ווירדן, משום שעטנו.

גם זאל זיך קיינר אונטר שטיהן בימי החג הסוכו' וועלכר אויך זיין אייגין אתרוג האבין ווירט בבה"כ, אתרוג ולולב שלו לעזרת נשי' דש הנשי' היראין בענטשין זאלין צו שיקין, כי יש לחוש לכמה מכשולים שיבואו ע"י זה, זונדרין הנשי' וועלכי בביתם קיין אתרוג האבין ווירדן השמשי' בכל בתי כנסיו' זיא בענטשין לאזין.

גם איזט מען דעם עולם שי' מודיע, וויילין הימי בציר' ענבים ממשמשי' ובאים בכך זאלי זיך קיינר אונטר שטיהן אזוא וואהל מוכרי יינות אודר זונשטין מי שבדעתו וועהרי יין צו מאכין, אם לא עש זאלי משגיח אחד מבני תורה דא בייא זיין דש בהכשר כדינו וכהלכתו זיין זאלי, והמשגיחי' הנ"ל ווירדין מהגאון אב"ד ור"מ עם הרבני' ב"ד מו"ש נר"ו גזעצט ווירדין, ולא כל הרוצה ליטול את השם וכו', מען ווירט על כל הנ"ל שמירה מעולה האבין והעוברי' ווירדן בתפיסה וקנסו' וביושיו' אן גהלטין ווירדן, והשומע יונעם.

## תרגום

כרוז שהוכרז יום א' דסוכות תקט"ז לפרט קטן

קהל הקודש מכריז ומודיע אדונינו מורינו ורבינו הגאון אב בית דין וריש מתיבתא עם האלופים הרבנים בית דין מו"ש<sup>56</sup> נטרם רחמנא ופרקם בדיעת האלופים הקצינים ראשים וטובים יצ"ו<sup>57</sup>, אף על פי שהוכרז לאחרונה, שאותם אנשים או נשים שנתנו להכין מלבושים אצל חייטים שאינם יהודים, ובפרטות 'בריסטלך' או 'מידר',<sup>58</sup> צריכים לתת אותם לחייטים יהודים כדי שיעשו אותם מחדש בגלל חשש איסור שעטנו, והעולם

56 ראו לעיל, הערה 42.

57 ראו לעיל, הערה 41.

58 'בריסטלך' ו'מידר' הם כינויים למהוכים שנהגו נשים ללבוש בתקופה זו. ההבדל בין שני סוגי המהוכים הוא שהיו כאלו שנלבשו כבגד עליון ליופי, וכאלו שנלבשו כבגד תחתון לצורך עיצוב צורת הגוף וחיטובו. ראו: Lioba, Keller-Drescher, *Die Ordnung der Kleider: Ländliche Mode in Württemberg 1750–1850*, Tübingen 2003, pp. 245–247

אינו משגיח בזה ומונעים את עצמם מללכת לחייטים יהודים, כפי שניתן לראות<sup>59</sup> אצל רבים מן העוברים על האיסור.<sup>60</sup> בכך מזהירים שוב את העולם שיחיו, שאם דבר כזה יקרה שוב לא ייחסך מהעובר, יהיה מי שיהיה,<sup>61</sup> קנסות וביושים, וכמו כן שמהיום ולהבא לא יהיו אף אחד לתת לחייט שאינו יהודי להכין בגדים, למעט לתת לו לחתוך את המלבוש, ולאחר מכן להשלים את התפירה על ידי חייט יהודי.<sup>62</sup> וכהאי גוונא<sup>63</sup> מודיעים לעולם שיחיו, שאותם סיבים שנועדו למילוי בגדים ועשויים מצמר יש בהם חשש איסור שעטנז ואסורים בקנייה, וכן אסור גם לחייטים יהודים להשתמש בסיבים כאלו.

גם מודיעים לעולם שיחיו, שאסור באיסור גמור ללבוש מלבושים קנויים, כולל של משי, כל עוד הם לא נבדקו קודם על ידי חייט יהודי משום שעטנז.

גם אסור בימי חג הסוכות לכל מי שיש לו אתרוג<sup>64</sup> משלו בבית הכנסת לשלוח אתרוג

59 בכרוז עצמו מופיעה המילה 'אנאטיריט', בדומה למילה 'annotieren' בגרמנית. מילה זו מקורה בלטינית, ופירושה הוא להבחין או לשים לב למשהו או למישהו.

60 ציון העובדה שהבחינו כאנשים שקנו בגדים אצל חייטים לא יהודים, רומז על פיקוח שנעשה בעניין, וראו לעיל, הערה 33.

61 כמו בכל קהילה, כך גם בפראג היו מעמדות שונים (מנהיגי הקהל, עשירים וכו'), ובית הדין רצה למנוע מצב שבו אנשים ינצלו את מעמדם בקהילה כדי לעבור על התקנות, מתוך הנחה שהם לא ייענשו.

62 תקנות בנוגע לבגדים אנו מוצאים בספרות בת התקופה (כגון בדרשות, תקנות, שו"תים ופנקסים) לא רק בהקשר של איסור שעטנז אלא גם ביחס להגבלת מותרות ולמניעת היטמעות בחברה הנוכרית. להרחבה בעניין תקנות על בגדים בפרט ועל מותרות בכלל ראו: רקובר, המותרות (לעיל, הערה 6), עמ' 45–49 וכן 72–77; שוחט, חילופי (לעיל, הערה 48), עמ' 42–55 ובייחוד הערה 44; מרדכי ברויאר, תולדות יהודי גרמניה בעת החדשה, א, עמ' 161–152; Herman Pollack, *Jewish Folkways in Germanic Lands (1648-1806)*; 161–147 *Studies in Aspects of Daily Life*, Cambridge 1971, pp. 145–147

63 ביטוי בארמית שפירושו 'באופן זה'.

64 מצוות ארבעת המינים היוותה אתגר גדול ליהודי אירופה בגלל הקושי בהשגת המינים הדרושים. דוגמה לכך ניתן לראות בספר המנהגים של וורמייזא, שם מתואר שיש לציבור כולו רק שלושה סטים של ארבעת המינים (יוזפא שמש, מנהגים דק"ק וורמייזא, מהדורת המבורגר-זימר, ירושלים תשמ"ח, עמ' קצח-קצט). יצוין שבניגוד לתקנה המופיעה בכרוז זה, הרי שבמנהגי וורמייזא מתואר שכן העבירו את ארבעת המינים לעזרת הנשים, אולם זה היה מוגבל רק לאתרוג אחד בלבד, והדבר נעשה לא על ידי הבעל עצמו אלא על ידי שליח. הקושי בהשגת ארבעת המינים בא לידי ביטוי גם בדיונים המופיעים בספרי השו"ת ביחס לכשרותם של זנים שונים, עוד על כך ראו: זהר עמר, ארבעת המינים – עיונים הלכתיים במבט היסטורי, בוטני וארץ-ישראלי, נוה-צוף תש"ע, עמ' 80–100. נוסף עוד שמהכרוז עולה שמשפחות מסוימות החזיקו בסטים אישיים של ארבעת המינים, וניתן לשער שמדובר במשפחות אמידות, שהצליחו בזכות התפתחות דרכי המסחר באירופה בתקופה הנידונה להשיג בממון רב את המינים הנדרשים.

ולולב לעזרת נשים,<sup>65</sup> כדי שהנשים היראין יברכו עליו, כי יש לחוש לכמה מכשולים שיבואו על ידי זה,<sup>66</sup> אלא השמשים בכל בתי הכנסיות ידאגו לכך שהנשים שאין להם בביתם אתרוג יברכו על אתרוג ולולב בבית הכנסת.

גם מודיעים לעולם שיחיו, לאור העובדה שימי בציר הענבים ממשמשים ובאים, שלא יהין אף אחד להכין יין, בין מוכרי יינות ובין מי שבדעתו לעשות כן, אם לא שנוכח שם משגיח אחד מבני תורה,<sup>67</sup> כדי לוודא שהכול נעשה בהכשר כדינו וכהלכתו.<sup>68</sup> והמשגיחים הנזכרים לעיל ימונו מהגאון אב בית דין וריש מתיבתא עם הרבנים בית דין מו"ש<sup>69</sup> נטרם רחמנא ופרקם, ולא כל הרוצה ליטול את השם וכו'.<sup>70</sup> על כל הנזכר לעיל תהיה שמירה מעולה, והעוברים ייענשו בתפיסה<sup>71</sup> וקנסות וביושים, והשומע יונעם.

65 בימי הביניים היו רוב בתי הכנסת ללא עזרת נשים ונשים התפללו במבנים נפרדים ('בתי כנסת לנשים'). לעיתים היו מבנים אלו במתחם אחר, ולעיתים צמודים לבתי הכנסת כאשר רק חרך צר מחבר ביניהם. כמו כן יש עדויות על הפרדה של אזורים מוגדרים בתוך בתי הכנסת באירועים מיוחדים. החל מראשית המאה הי"ז אנו עדים לתופעה של הוספת עזרת נשים לבתי כנסת קיימים באופן יזום או במסגרת שיפוץ נצרך. להרחבה בעניין זה ראו: ימימה חובב, עלמות אהבוך, ירושלים תשס"ט, עמ' 84–90; דניאל שפרבר, דרכה של הלכה, ירושלים תשס"ז, הביניים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 84–90; דניאל שפרבר, דרכה של הלכה, ירושלים תשס"ז, עמ' 193–204; אברהם גרוסמן, חסידות ומורדות, ירושלים תשס"ג, עמ' 313–314. בפראג לדוגמה הוסיפו באלטנוישול עזרת נשים רק באמצע המאה הי"ח, וגם אז לא היה קל לנשים לעקוב אחרי תפילת הגברים בגלל החלונות הצרים שהיו בין שני החללים (קראוטהיימר, שם, עמ' 143).

66 לחששות מקרבה יתירה בין גברים לנשים בבית הכנסת ראו בכרוז הבא ובהערות שם.  
67 המושג 'בני תורה', או בניסוח אחר 'הלומדים', מציין בכתביו של הנו"ב רובד חברתי מסוים בקהילה היהודית בפראג, שבניגוד ל'דלת העם' או ל'המונ' הקפידו באופן מיוחד על שמירת תורה ומצוות ועסקו בקביעות בלימוד תורה. כפי שאנו רואים בכרוז, הנו"ב נעזר ברובד למדני זה לצורך חיזוק חומות הדת בפראג. ראו בעניין זה: מעוז כהנא, 'שבת בבית הקפה של קהילת קודש פראג', ציון עח, א (תשע"ג), עמ' 14–16.

68 שאלת כשרות היין קשורה למעורבותם של לא יהודים בתהליכי הייצור השונים. עיסוק נרחב בסוגיה נמצא בספרו של חיים סולוביצ'יק, היין בימי הביניים, ירושלים תשס"ח, ובייחוד בעמ' 169–304.

69 ראו לעיל, הערה 42.  
70 משנה, ברכות ב, ת. המשנה דנה בפטור של חתן מקריאת שמע בליל חתונתו, ובניגוד לדעת חכמים שחתן שמעוניין בכך רשאי לקרוא קריאת שמע, טוען רשב"ג שרק יחידי סגולה יכולים לעשות זאת מפני ש'לא כל הרוצה ליטול את השם יטול'. בהקשר של הכרוז כוונת הדברים היא שלא כל אחד יכול להתמנות להיות משגיח, ויש צורך באישור מיוחד של בית הדין לתפקיד זה.

71 המונח 'תפיסה' משמעו עונש מאסר. עונש זה היה מקובל בקהילות היהודיות החל מהמאה הי"ד, והיה אחד מסימניה של האוטונומיה השיפוטית בשטח המשפט הפלילי (מנחם אלון, המשפט העברי: תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו, ירושלים תשכ"ב, עמ' 178–179). בהקשר לעיר פראג אנו כבר מוצאים בתקנות משנת 1611 התייחסות לעונש זה, וכך גם בפנקס בית

## כרוז מספר 4 (דף ט ע"א)

כרוז שהוכרוז ביום שמיני חג העצרת תקט"ז לפ"ק ק"ה לאזט אדונינו מורינו ורבינו אב"ד ור"מ דק"ק יצ"ו עם האלופי הרבני ב"ד מו"ש נר"ו ובידיע' האלופי' הקציני' רו"ט יצ"ו, דעם עולם שי' מכריז ומודיע זיין דעם נאך לפי הנשמע הנערי' המנוערי' מן המצות בשמחת תורה פפלעגין פולוויר אן צו צינדן להשמיע קול שמחה, וועלכש גורם איזט חילול י"ט אויך זונשטין פילי חששו' דאבייא צו בזארגין, וגם הנשים נוהגין קלות ראש בשמחת תורה פפלעגין פירו' אונט אנדרי דערא גלייכן לעזרת אנשים צו ווערפין וגם החלונ' צו עפנין וגרמו הסתכלו' אנשים בנשים ומתגרה יצה"ר בשעת השמחה, וכמה עבירו' עי"ז קומט, וועלכי פרצה ברייטש מחכמי הדורו' הראשוני' איזט מתוקן ווארדן דש ניט גשעהן זאלי, ועכשיו ווידרומב נתקלקל ונפרץ, בכך לאזט מען היא מיט באזהרה גדולה אונטר זאגין, זוא וואהל הנערי' אלש אויך הנשי' זולכש קלות ניכט מעהר צו גברויכין מען ווירט הירוויף משגיחי' שטעלין העוברי' צו אנאטירין ויהי' מי ומי שיהי' ווירט קיינר פר שוהנט ווירדן, מלענוש העוברי' בקנסו' וחרפה וביושי'.

גם איזט מהצורך והכרח גדול העולם שי' צו ערינרין מאחר דש בעו"ה מעט מזעיר וממש אחד בעיר ושני' במשפחה ס"ת פרהנדין דיא בחזקת בדוק ורובם ככולם בחזקת שאינו בדוק זיינין, ולא זו דש מען ניכט יוצא בקריאת התורה איזט, אף זו שיש לחוש דש העולי' לקרות בהם ברכו' לבטלה מאכין, בכך מי שיראת ה' נוגע בלבבו וועלכי ס"ת לעצמם האבין, או עכ"פ הגבאים בכל בתי כנסיו' זאלין איזה ס"ת ע"י אומני' בקיאי' ומומחי' במלאכת הקודש הלז מגי' זיין לאזין, כדי אויז זעלבי זאלי גלייאנט ווירדן קענין, והשומע לקול דובר מישרי' יזכה לעלו' לרגל לשמוח בשמחה בית השואבה בראש מרום הרים.

## תרגום

## כרוז שהוכרוז ביום שמיני חג העצרת תקט"ז לפרט קטן

קהל הקודש, אדונינו מורינו ורבינו הרב החסיד הגאון המפורסם אב בית דין וראש מתיבתא דקהילתנו יצ"ו<sup>72</sup> עם האלופים הרבנים בית דין מו"ש<sup>73</sup> נטרם רחמנא ופרקם בידיעת האלופים הקצינים ראשים וטובים נטרם רחמנא ופרקם מכריז ומודיע לעולם שיחיו, שלפי הנשמע הנערים המנוערים מן המצוות נוהגים בשמחת תורה להדליק אבקת שריפה כדי להשמיע קול שמחה,<sup>74</sup> דבר שגורם לחילול יום טוב ולעוד חששות

הדין שאנו עוסקים בו מצוינים שישה מקרים שבהם הטילו הדיינים עונש מאסר על אחד מבעלי הדין. ראו: אסף, העונשין (לעיל, הערה 22), עמ' 114.

72 ראו לעיל, הערה 41.

73 ראו לעיל, הערה 42.

74 המנהג להבעיר אבק שריפה בשמחת תורה כדי להגדיל את השמחה היה נהוג במקצת קהילות

נוספים, וגם הנשים נוהגין קלות ראש בשמחת תורה וזורקות פירות וכדומה לעזרת אנשים,<sup>75</sup> וכן פותחות את החלונות,<sup>76</sup> דבר שגורם להסתכלות אנשים בנשים ומתגרה יצר הרע בשעת השמחה<sup>77</sup> וכמה עבירות באות על ידי זה, וכבר תוקנה פרצה זו על ידי חכמי הדורות הראשונים<sup>78</sup> כדי שמקרים כאלו לא יקרו, ועכשיו שוב נתקלקל ונפרץ. ובכן נאסר באזהרה גדולה בין על הנערים ובין על הנשים לעשות מעשי קלות<sup>79</sup> כאלו, וימונו משגיחים שיסמנו את העוברים על התקנה, ויהיה מי ומי שיהיה, בית הדין לא יימנע מלענוש את העוברים בקנסות וחרפה וביושים.

באשכנז, בפולין ובארצות הבלקן כבר במאה השבע עשרה, ועורר את התנגדותם של פוסקי הלכה רבים. כך לדוגמה כותב ר' אברהם אבלי גומבינר בפירושו 'מגן אברהם' על השולחן ערוך (אורח חיים סימן תרסט): 'ונראה לי דכל שכן דאסור להבעיר פולויר להשמיע קול לשמחה וכן ראיתי שמיחו הגדולים אשר בארץ'. הרקע לדבריו הוא האיסור לעשות מוגמר ביו"ט, דהיינו לפזר מיני בשמים על גבי גחלים כדי להפיץ ריח טוב בבית או בכלים (שולחן ערוך, אורח חיים תקיא, ד). איסור זה תקף גם כאשר הדבר נעשה לצורך שמחת יום טוב, וממילא גם הבערת אבקת שריפה תהיה אסורה. כמו כן היה חשש שאנשים יבואו להבעיר אש חדשה ביום טוב, דבר שגם הוא אסור מן הדין (שולחן ערוך, אורח חיים תקב, א). על כך בהרחבה ראו: אברהם יערי, תולדות חג שמחת תורה, ירושלים תשכ"ד, עמ' 329–328; פולאק (לעיל, הערה 62), עמ' 174–177.

75 מנהג זריקת פירות בשמחת תורה הוא מנהג קדום, והוא מופיע לראשונה במנהגים דבי מהר"ם (ניו-יורק תרצ"ח, עמ' 69–70): 'ביש מקומות נהגו שני חתנים לפזר פירות בבית הכנסת כגון אגוזים ותפוחים והעם שטו ולקטו לשמחת תורה וביש מקומות עושין כן לאחר שאכלו כשנאספי' העם לחצר בית הכנסת'. בהמשך אנו מוצאים בספר מהרי"ל ביקורת על מנהג זה, אולם לא על עצם המנהג אלא על העובדה שנשים נהגו לקנות פירות מגוי בשמחת תורה עצמו כדי להשליך על הילדים (ספר מהרי"ל – מנהגים של רבינו יעקב מולין, מהדורת שלמה יהודה שפיצר, ירושלים תשמ"ט, עמ' קפ"ב). גם בספרי מנהגים מאוחרים יותר יש עדות למנהג זה, כגון בספר המנהגים ביידיש של שמעון הלוי גונצבורג (ונציה שנ"ג), וכן בספר המנהגים של וורמייזא (לעיל, הערה 64). לקריאה נוספת ראו: יערי (לעיל, הערה 74), עמ' 231–236; בנימין שלמה המבורגר, שרשי מנהג אשכנז, ד, בני-ברק תשס"ד, עמ' 430–461; דניאל שפרבר, מנהגי ישראל ו, ירושלים תשנ"ח, עמ' קמ–קנד.

76 הכוונה לחלונות המפרידים בין עזרת גברים לעזרת נשים שבדרך כלל היו סגורים.  
77 בדומה לכך אנו מוצאים בתקנות קהילת ניקולשבורג, ירושלים תשכ"ב, עמ' 59: 'עוד ראינו לתקן באשר שרעה ראינו מה שנעשה חדש בעזרת נשים בשעת הוצאות והכנסות ספר תורה פותחים הנשים הגגטיר טיהרלך (=פתחי המחיצה) ועומדים בפרהסיה ומסתכלים לתוך עזרת אנשים ויש לחוש גם להיפך ח"ו והוי מצוה הבאה בעבירה, בכך חלילא להיות עוד מהיום והלאה ולא יעשה עוד במקומינו, רק יתוקן מחדש גגטיר אין גאנצן (=מחיצה שלמה) כדי שלא יוכלו לפתוח שום דלת קטן או גדול להסתכל בבה"כ...'. למקורות נוספים ראו: חובב, עלמות (לעיל, הערה 65), עמ' 361–366.

78 בכמה כרוזים מפנה בית הדין לתקנות של דורות קודמים, כגון בכרוזים מספר חמש ועשר בנוגע למשרתות ובכרוז מספר 9 בנוגע לגביית כספים לתלמוד תורה. נראה שאזכור התקנות הקדומות בא לתת תוקף לתקנות שלפנינו ולהדגיש את העובדה שבית הדין הנוכחי ממשיך את מסורת הקהילה בנושאים המדוברים.

79 הכוונה היא לביטוי 'קלות ראש' שפירושו התנהגות בלתי הולמת.

גם הוא מהצורך והכרח גדול להזכיר לעולם שיחיו, מאחר שבעוונותינו הרבים מעט מזעיר וממש אחד בעיר ושנים במשפחה יש להם ספר תורה בחזקת בדוק ורובם ככולם הם בחזקת שאינו בדוק, ולא רק שלא יוצאים ידי חובה בקריאת התורה, אלא שיש לחוש שהעולים לקרות בהם מברכים לברכה. ובכן מי שיראת ה' נוגע בלבבו ויש להם ספר תורה לעצמם, או על כל פנים הגבאים בכל בתי כנסיות, צריכים איזה ספר תורה לתת להגהה על ידי אומנים בקיאים ומומחים במלאכת הקודש הלז כדי שיהיו ראויים לקריאה,<sup>80</sup> והשומע לקול דובר מישרים יזכה לעלות לרגל לשמוח בשמחה בית השואבה בראש מרום הרים.<sup>81</sup>

כרוז מספר 5 (דף יד ע"א)

כרוז שהוכרוז ביו"ש ק"פ וירא תקט"ז לפ"ק

ק"ה לאוט מכריזו זיין אמ"ו הגאון אב"ד ור"מ נר"ו עם הרבני' מו"ש נר"ו ובידיעת האלופי' הקציני' רו"ט יצ"ו, דעם נאך דש פאר קומט דש כמה משרתת אודר קעכין וועלכי זיך כאן אין דינשטיין בגעבן אודר זונשטיין זיך פוועל אצל בעלי מלאכו' פו דינגין, וועלכי אשת איש זיינין ואפשר שהוא נגד רצון בעלה, ויש לחוש לכמה איסורי דאוריית' שיבואו ע"י זה, וועלכי פרצה ברייטש מחכמי דורו' שהי' לפנינו אונטר זאגט ווארדען אונט מתוקן גוועזין, ועכשיו בעו"ה ווידרומב נתקלקל הדבר, וועלכש ניכט צו גדולדין איזט, בכך איזט מען דעם עולם שי' מזהיר באזהרה גדולה דש זיך קיינר אונטר שטיהן זאלי איינה קעכין או להיו' פו איין פוועל וועלכי אשת איש איזט בביתו צו בהלטיין ומכ"ש מחדש צו פו דינגין אם לא שתהי' זקנה בת ששים שנה או אף אם היא רך בשנים רק שהיא מינקת אונט הב"ב איינה מינקת מהצורך האט, וכל זה איזט נוהר להתיר וואן בעלה של המשרתת מסכי' איזט דש זיך פו דינגין זאלי, אמנם בלתי רשות ורצון בעלה איזט אי אפשר להתיר זאלכי משרתת אודר פוועל צו בהלטיין, גם איזט מען דען עולם שי' ובפרטו' החייטי' ישראל' מזהיר דש קיינה כשרי פשתן קונה זיין זאלין, וואן ניכט זעהן דש הפשתן בחותם של הגאון אב"ד ור"מ נר"ו מחותם איזט,

80 ראו שו"ת נו"ב (מהדורה קמא, יורה דעה עא), שדן בכשרותם של ספרי התורה בימי לעניין קריאה בתורה ושבועה (נהגו בבית הדין הקהילתי, כמו גם בערכאות הלא יהודיות בעיר, לחייב את הנשבעים לאחוז בידם ספר תורה כדי למנוע שבועת שקר). תוך כדי הדיון בנושא הוא מזכיר סנקציה שהייתה נהוגה בפראג כדי לזרז בעלי ספרים לבדוק את ספריהם: 'ולכך אנו מעמידין הספר בפני עצמו שלא לקרות ממנו ואז יהיה זהיר יותר לתקנו בזריזות'.

81 כאמור, כרוז זה הוכרוז בבתי הכנסת בשמיני עצרת והוא עוסק ברובו במנהגי שמחת תורה שהתקיימו למוחרת. התקנה השנייה שמופיעה בכרוז זה והעוסקת בכשרות ספרי תורה איננה קשורה ישירות לשמחת תורה, אולם יש לה זיקה אליו. נהגו באשכנז מקדמת דנן להעלות לתורה את כל מתפללי בית הכנסת, ואפילו נערים שלא הגיעו לגיל מצוות (רמ"א, אורח חיים, תרסט). על מנת ליישם פרקטיקה זו בזמן קצר הוציאו מארון הקודש ספרי תורה רבים, וממילא התעוררה שאלת כשרותם, ולכך מתייחס בית הדין בכרוז שלפנינו.

אין שפעציי' זאלין הקוני' ניכט פר לנגין דש מען זיא במקום החותם שניידן, זונדרין החותם זאלי אן הפשתן פר בלייבן עד לבסוף, מען ווערט על כל הנל שמירה מעולה והשגחה פרטי' האבין, והעובר ווירט בקנסו' וחרפו' וביושי' אן גהלטין ווירדן, והשומע ינעם.

## תרגום

כרוז שהוכרז ביום שבת קודש פרשת וירא תקט"ז לפרט קטן קהל הקודש, מכריז אדונינו מורינו ורבינו הגאון אב בית דין וריש מתיבתא נטריה רחמנא ופרקיה עם הרבנים מו"ש<sup>82</sup> נטרם רחמנא ופרקם ובידיעת האלופים הקצינים ראשים וטובים יצ"ו,<sup>83</sup> מכיוון שקורה שכמה משרתות<sup>84</sup> או טבחיות שעובדות כאן או מושכרות כפועל<sup>85</sup> אצל בעלי מלאכות הינן אשת איש ואפשר שהוא נגד רצון בעלה ויש לחוש לכמה איסורי דאורייתא שיבואו על ידי זה, והיא פרצה שכבר נאסרה מחכמי דורות שהיו לפנינו ותוקנה על דם,<sup>86</sup> ועכשיו בעוונותינו הרבים נתקלקל שוב הדבר ואי אפשר להיות סובלני כלפיו.<sup>87</sup> בכך מזהירים את העולם שיחיו באזהרה גדולה, שאף אחד לא יחזיק בביתו טבחית או פועל שהיא אשת איש, ומכל שכן לא לשכור מחדש, אם לא שתהיה זקנה בת ששים שנה או צעירה שהיא מינקת במידה ובעל הבית צריך

82 ראו לעיל, הערה 42.

83 ראו לעיל, הערה 41.

84 התופעה של פריצות בקרב משרתות ומשרתים בחברה היהודית העסיקה רבות את מנהיגי הקהילות, דבר שבא לידי ביטוי בתקנות שונות, וכן בעיסוק נרחב בנושא בספרי מוסר ודרוש. כך לדוגמה בחר ר' יוסף יוזפא האן נויירלינגן בספרו 'יוסף אומץ' (פרנקפורט תרפ"ח) להקדיש חלק נכבד מהפרק העוסק ב'הנהגת האדם עם ביתו' לנושא של משרתות ולתקלות הנובעות מהעסקתן; ובדומה לכך ר' יחיאל מיכל אפשטיין בספר המוסר שלו ביידיש 'ספר הישר לעולם הבא' (פרנקפורט תע"ז, ע"ע"א) נותן את העצה הבאה (תרגום לעברית): 'כללו של דבר, כל אשה צריכה להשגיח שלא תיעשה עבירה בביתה ולמנוע מה שניתן למנוע. כן עליה להשגיח על בנותיה ועל משרתותיה, ואם הן ערות במאוחר, עליה לקום לעיתים ולהתגנב חרש בלי שישמעו ולראות מה הן עושות, אם אין בחורים אצלם, שכשידעו שמשגיחין עליהן יהיו נאלצות להזהר'. להרחבה בנושא ולדוגמאות לתקנות דומות מקהילות נוספות ראו: שוחט, חילופי (לעיל, הערה 48), עמ' 26–27; 166–169; חובב, עלמות (לעיל, הערה 65), עמ' 244–246 ובייחוד הערה 86 (לקט מתקנות אה"ו הנוגעות למשרתות); אלימלך הורוביץ, 'בין אדונים למשרתות בחברה היהודית האירופית בין ימי הביניים לראשית העת החדשה', ארוס, אירוסין ואיסורים, בעריכת ישראל ברטל, וישעיהו גפני, ירושלים תשנ"ח, עמ' 193–211.

85 למרות השימוש בלשון זכר, הכוונה כאן ל"פועלת", כלומר עוזרת בית.  
86 ייתכן שהכוונה לתקנות פראג משנת 1611 (לעיל, הערה 6), שם נקבע שאסור להחזיק זונה כמינקת.

87 גם בדרושי מזכיר הנו"ב תופעה זו ואף מפנה את תשומת לב הציבור לתקנה המופיעה בכרוז זה (דרושי הצל"ח, א): 'והנה בתחלת בואי הנה צרפתי עמי הרבנים בית דין מו"ש וגורנו שלא להחזיק משרתת אשת איש בביתו אפילו הזקינה ביותר חוץ מינקת'.

מינקת, וכל זה מותר רק כאשר בעלה של המשרתת מסכים שהיא תהיה מושכרת, אמנם בלתי רשות ורצון בעלה אי אפשר להחזיק משרתת או פועל כזאת. גם מזהירים את העולם שיחיו ובפרטות החייטים ישראלים, שלא לקנות כשרי פשתן<sup>88</sup> כאשר אין רואים שהפשתן חתום בחותם של הגאון אב בית דין וריש מתיבתא נטריה רחמנא ופרקיה.<sup>89</sup> באופן מיוחד אסור לקונים לדרוש שיחתכו במקום החותם, אלא צריך שהחותם יישאר על הפשתן עד לבסוף.<sup>90</sup> על כל הנזכר לעיל תהיה שמירה מעולה והשגחה פרטית, והעובר ייענש בקנסות וחרפות וביושים, והשומע ינעם.

כרוז מספר 6 (דף כג ע"ב)

כרוז שהוכרו בכל בתי כנסיו' ביום ב' כ' כסלו תקט"ז לפ"ק ק"ה לאזט מכריז זיין אדונינו מורינו ורבינו הגאון אב"ד ור"מ נר"ו עם האלופי' הרבני' ב"ד מו"ש נר"ו, דעם נאך שידוע לכל את כל התלאה אשר מצאתנו ביו' כ"א כסלו תק"ה לפ"ק יען כי היתה סבה מאת ה' כי קרא לבכי ולמספד על נפשות טהורו' שנהרגו תנצב"ה וכמה מאו' נוקשו ונלכדו במכת חרב, פצע ומכה טרי', חללו תורת אלקינו חמסו בכל בתי כנסיו' וקול נתנו בבית ה' כיום מועד, ועתה מה נאמר ומה נצטדק כי צדיק הו"א ה' וישר משפטיו, נחפשה דרכינו ונשובה עד ה' כי הוא טרף וירפאנו יך ויחבשינו ומהראוי היתה לגזור תענית רק מפני טרח' הציבור איזט פר גוט גפונדין ווארדן, ביו' מחר אי"ה מרבה בסליחו' ותחנוני' צו זיין, כנהוג בכל שנה ושנה, וועלכי סליחו' ברייטש אן לוח בכל בתי כנסיו' פר מערקייט זיינין לאמרם ביו' הנ"ל, וויא אויך זאל הסליחה רפא נא תחלואי גפן פורי' ג"כ גזאגט ווארדן, בכך זאל זיך ייעדרר מחר בהשכמה מקדי' לבה"כ זיין, אונט זאלי קיין השכמה גמאכט ווירדן, זאל זיך קיינר אונטר שטיין מבה"כ צו גיהן כי אם לאחר התפילה, כה"ג זאל ייעדרר זיך מקדים זיין לבה"כ לתפילת מנחה ולומר מזמורי תהלי', וכל איש ואיש זאל משים על הלב זיין, אותו יום הרעש הגדול, יום מהומה ומבוכה, ויתאמץ להתעורר בתשובה בכל לבבו, ויתן פדיון נפשו שחרית וערבית בבה"כ, כי תשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה, אולי ישמע ה' תפילתינו ויראה את עמלנו ואת לחצנו, וישמרנו מצרותינו, וכימות עינותינו, כן ישמחנו, במהרה בימינו, אמן.

88 הכוונה לחתיכות פשתן. המילה 'כשרי' בארמית פירושה 'חתיכות' (ראו לדוגמה בבלי שבת קח ע"ב).

89 אי ההקפדה על כשרות הפשתן עולה גם בדרושו של הגו"ב (דרושי הצל"ח, י"ז): 'על כן עורו נא והתעוררו נא, חזקו ואמצו לאחוזו במדת התשובה, לא מבעיא עבירות שבגלוי כמו לבישת שעטנז, שבעוונותינו הרבים ... וקונין פשתן מן הבא ליד בלי חותם בית דין ... וגם נותנים הבגדים לתפור לאומן אינו יהודי, וכבר גזרנו על זה בגזרת בית דין'.

90 כלומר עד סוף הכנת הבגד.

## תרגום

כרוז שהוכרז בכל בתי כנסיות ביום ב' כ' כסלו תקט"ז לפרט קטן קהל הקודש, מכריז אדונינו מורינו ורבינו הגאון אב בית דין וריש מתיבתא נטריה רחמנא ופרקיה עם האלופים הרבנים בית דין מו"ש<sup>91</sup> נטרם רחמנא ופרקם, כיוון שידוע לכל את כל התלאה אשר מצאתנו ביום כ"א כסלו תק"ה לפרט קטן,<sup>92</sup> יען כי היתה סבה מאת ה' כי קרא לבכי ולמספד על נפשות טהורות שנהרגו תהא נשמתם צרורה בצרור החיים, וכמה מאות נוקשו ונלכדו<sup>93</sup> במכת חרב, פצע ומכה טריה,<sup>94</sup> חללו תורת אלקינו חמסו בכל בתי כנסיות וקול נתנו בבית ה' כיום מועד.<sup>95</sup> ועתה מה נאמר ומה נצטדק כי צדיק הו"א<sup>96</sup> ה' וישר משפטיו, נחפשה דרכינו ונשובה עד ה'<sup>98</sup> כי הוא טרף וירפאנו יך ויחבשנו,<sup>99</sup> ומהראוי היתה לגזור תענית, רק מפני טרחת הציבור נמצא הדבר נכון, שביום מחר, אם ירצה ה', להיות מרבה בסליחות ותחנונים, כנהוג בכל שנה ושנה, ואתם הסליחות שמצוינים כבר על לוח בכל בתי כנסיות יש לאמרם ביום הנזכר לעיל,

91 ראו לעיל, הערה 42.

92 הכוונה לגירוש יהודי פראג בינואר 1745 על ידי קיסרית אוסטריה מריה תרזה. עם כיבושה של פראג על ידי הכוחות האוסטרים במסגרת מלחמת הירושה האוסטרית, הואשמו היהודים בשיתוף פעולה עם הפרוסים ובבגידה. הכוחות האוסטרים נכנסו לפראג ב' 26 בדצמבר 1744, ועקב החשד הנ"ל הם פגעו קשות ביהודי העיר – רצחו, שדדו והרסו בתים פרטיים ובתי כנסת. בהמשך הוציאה מריה תרזה פקודת גירוש מיידית ליהודי העיר, ובנוסף לכך צוו כל יהודי בוהמיה ומוראביה לעזוב את המרחב כולו עד ליוני של אותה שנה. בתחילה היה מדובר על גירוש לתקופה קצרה, אולם הוא שב והוארך, ורק ב' 14 ביולי 1748 פורסמה פקודה חדשה המתירה לכמה מאות משפחות לחזור לפראג תמורת תשלום מיסים גבוה. התאריך העברי של כניסת הכוחות האוסטרים לפראג היה בכ"א בכסלו תק"ה, וזה מסביר את העיתוי של כרוז זה. לתיאור הפגיעה ביהודים והמאמצים לביטול צו הגירוש ראו: מיכאל הנדל, תמונות מן העבר: מחיי בתי-ישראל בגולה במאות ה"א-ה"ח, תשט"ו, עמ' 185–200.

93 על פי ישעיהו ח, טו: 'וְכִשְׁלוּ בָם רַבִּים וְנִפְּלוּ וְנִשְׁבְּרוּ וְנִקְּשׁוּ וְנִלְכְּדוּ'.

94 הלשון על פי ישעיהו א, ו. תיאור דומה מופיע גם בספר 'קרבן נתנאל' שכתב ר' נתנאל וייל על הלכות הרא"ש. הרב וייל חי בתקופת הגירוש בעיר פראג, ובסוף חיבורו הוא מתאר את מה שהתרחש בעיר (קארלסרוא תקטו, דף קמח ע"ב): 'ובשנת תק"ה השקיתנו מי ראש, אשר ניתן רשות לבעלי מלחמות לשלול שלל ולבוז בז כל רכוש אשר ליהודים, ונהרגו כמה נפשות וקרוב לחמש מאות נפשות שנפצעו בפצעים מכת חרב'.

95 על פי איכה ב, ז.

96 'מה נאמר ומה נצטדק' – על פי בראשית מד, טז. המילה 'הוא' מופיעה בטקסט המקורי עם סימון של ראשי תיבות, אולם אין כאן קיצור אלא הדגשת המילה בלבד, כפי שמוצאים בחיבורים רבים בתקופה זו ובתקופות מאוחרות יותר.

97 'צדיק הוא ה' – לשון איכה א, יח. להמשך השווה תהילים קיט, קלו: 'צדיק אתה ה' וישר משפטך'.

98 על פי איכה ג, מ.

99 על פי הושע ו, א.

כמו גם את הסליחה רפא נא תחלואי גפן פוריה.<sup>100</sup> בכך צריך כל אחד מחר בהשכמה<sup>101</sup> להיות מקדים לבית הכנסת, ולא תתקיים השכמה לבית הכנסת.<sup>102</sup> כמו כן שאף אחד לא יהיין לצאת מבית הכנסת כי אם לאחר התפילה. כהאי גוונא צריך כל אחד להקדים לבית הכנסת לתפילת מנחה ולומר מזמורי תהילים, וכל איש ואיש צריך לשים על הלב אותו יום הרעש הגדול, יום מהומה ומבוכה, ויתאמץ להתעורר בתשובה בכל לבבו, ויתן פדיון נפשו שחרית וערבית בבית הכנסת, כי תשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה, אולי ישמע ה' תפילתינו ויראה את עמלנו ואת לחצנו, וישמרנו מצרותינו, וכימות עינותינו, כן ישמחנו,<sup>103</sup> במהרה בימינו, אמן.

כרוז מספר 7 (דף לז ע"א)

כרוז שהוכרוז בכל בתי כנסיות ביום ש"ק פ' יתרו תקט"ז לפ"ק ק"ה, לאזט מכריז זיין אדונינו מורינו ורבינו הגאון אב"ד ור"מ נר"ו עם האלופי' הרבני' ב"ד מו"ש נר"ו ובידיע' האלופי' הקצינ' רו"ט מנהיגי קהלתנו יצ"ו, דש זיך קיינר יהי' מי שיהי' אונטר שטיהן זאלי אין שפעצי' המוכרי יינות, קיין יין וועלכר ממקומו' אחרי' לכאן גברויכט ווירט, זעלבין צו קויפן וואן ניכט מקודם הכתב הכשר אצל הגאון אב"ד ור"מ נר"ו פאר גוויזין זיין ווירדט, אוב כדינו וכהלכתו איזט. גם לפי הנשמע דען איבלין צו גנג דש אין כמה בתים דש מען מבלה זמן איזט מיט

100 הפיוט 'אל נא רפא נא תחלואי גפן פורייה' (ישראל דוידזון, אוצר השירה והפיוט, כרך א, ניו-יורק, א 3875) הוא פיוט 'חטאנו' המלווה בקהילות אשכנז את סיום סדר הסליחות לצד המשפט 'חטאנו צורנו סלח לנו יוצרנו', משפט המשמש בפיוט כרפרין. פיוט זה נהוג היה לאומרו בקהילות מזרח אירופה במנחה של יום הכיפורים (ראו: דניאל גולדשמידט, מחזור לימים הנוראים, כרך ב: יום כפור, ירושלים תש"ל, עמ' 705), והוא בנוי על אוכרת שבעת הנענים הנזכרים במשנה תענית ב, ד. ברבות השנים קיבל פיוט זה גופך נוסף והוא כונה 'סליחות לתחלואי ילדים ר"ל', ככל הנראה בגלל הפתיחה שלו העוסקת בתחלואים, ונהגו לאומרו בתעניות ציבור ובזמני מצוקה כמו זה המתואר בכרוז שלפנינו. ראו: סדור 'אזור אליהו', ירושלים תשע"א, עמ' תכח.

101 תפילה ב'השכמה', או בכינויה הנוסף 'תפילת ותיקין', הינה תפילת שחרית מוקדמת שבה מקפידים להתחיל את תפילת העמידה בדיוק בהנץ החמה (בוריחה). נוהג זה היה מקובל מאוד בקהילות אשכנז, והוא נבע הן ממניעים דתיים (על סמך דברי הגמרא בבבלי ברכות ט ע"ב) והן מצרכים פרקטיים כגון יציאה מוקדמת לעבודה. לאוסף מקורות בנושא ראו: כהנא, בית הקפה (לעיל, הערה 67), עמ' 33 הערה 117.

102 חלק בלתי נפרד מנוהל תפילת ה'השכמה' היה 'דפיקת השמש'. בכל בוקר שמש בית הכנסת היה עובר בין בתי המתפללים ומעיר אותם לתפילה. בכרוז שלפנינו נקרא הציבור להתעורר ביום התענית המיוחד בעצמו, ללא עזרת השמש, וייתכן שזה חלק מתהליך החזרה בתשובה ודחיפה ללקיחת אחריות אישית ביום זה. לתיאור מפורט של מנהג 'דפיקת השמש' ראו: יוזפא, מנהגים (לעיל, הערה 64), עמ' ה-ו, ובייחוד הערה 1, שבה מובאים מקורות רבים למנהג קדום זה.

103 הלשון על פי תהילים צ, טו: 'שמחנו כימות עניתנו'.

קרטין שפילין, וויא אויך אין קאפע אונט ביר הייזר ברחוב אונט חוץ לרחוב מיט לאטש אונט דאמין שפילין, דאן אויך כמה נערי' ובעלי בתי' אין קאמעדי גיהן, וואו ער דורך כמה קלקול' אחרי' אשר לא נשמע ונראה גשעהן, ואין איש שם על לב מעמד קהלתינו הגרוע ובעו"ה שנות רעה ראינו, בכך איזט מען דען עולם שי' מזהיר באזהרה גדולה דש זיך מהיום והלאה קיינר אונטרשטיהן זאלי צו שפילען אם לא בימי חנוכה ופורי', אבל בשאר ימות השנה איזט ווירקל' אונטר זאגט רק אצל היולדו' או אצל מי שהקידום, ייעדוך אנשי' עם נשים כלל לא, אויך אין קיינה קאמעדי צו גיהן, מען ווירט על כל הנ"ל שומרי' להשגיח בהשגחה פרטי' אויף שטעלין, והעוברי' ווירדן בקנסו' וחרפו' וביושי' גדולי' אן גהלטין ווירדן, והשומע יונעם.

### תרגום

כרוז שהוכרז בכל בתי כנסיות ביום שבת קודש פרשת יתרו תקט"ז לפרט קטן קהל הקודש, מכריז אדונינו מוריננו ורבינו הגאון אב בית דין וריש מתיבתא נטריה רחמנא ופרקיה עם האלופים הרבנים בית דין מו"ש<sup>104</sup> נטרם רחמנא ופרקם ובידיעת האלופים הקצינים ראשים וטובים מנהיגי קהלתינו יצ"ו,<sup>105</sup> שאף אחד, יהיה מי שיהיה, ובייחוד מוכרי הינות, לא יהין למכור יין שהגיע לכאן ממקומות אחרים לפני שמציגים את כתב ההכשר אצל הגאון אב בית דין וריש מתיבתא נטריה רחמנא ופרקיה, כדי לבדוק אם הוא כדינו וכהלכתו.<sup>106</sup>

גם לפי הנשמע בדבר ההתכנסות הרעה בכמה בתים, בהם אנשים מבליים זמן במשחק קלפים, וכמו כן בבתי קפה ובבתי בירה<sup>107</sup> ברחוב ומחוץ לרחוב<sup>108</sup> משחקים עם לאטש<sup>109</sup> ודאמין,<sup>110</sup> וכן בדבר כמה נערים ובעלי בתים שמבקרים בהצגות,<sup>111</sup> היכן

104 ראו לעיל, הערה 42.

105 ראו לעיל, הערה 41.

106 בניגוד לכרוז מספר 3 שעסק בייצור יין (דף ט ע"א) והדגיש את החשיבות של השגחת רב העיר על תהליך הייצור, כאן מדובר ביין מוכן שמוכר לפראג עם תעודת הכשר, והדרישה היא שתעודות ההכשר הללו יוצגו לפני רב העיר לפני הפצת היין בקרב הציבור.

107 הנושא של בתי הקפה עולה כמה פעמים בפנקס בית הדין, ומופיעות בו תקנות שתיקן הנו"ב ובית דינו בכדי להבטיח שבתי הקפה יפעלו על פי ההלכה ולא יגרמו לפריצת גדריו המוסר והדת. ראו בהרחבה במאמרו של כהנא על בתי הקפה (לעיל, הערה 67).

108 הביטוי 'רחוב' מתייחס בדרך כלל ל'רחוב היהודים' (Judengasse) שניתן היה למצוא בערים רבות באירופה, אולם בהקשר של העיר פראג הכוונה לרובע היהודי כולו, ובהתאמה הביטוי 'מחוץ לרחוב' מתייחס לכל האזורים שמחוץ לרובע היהודי, דהיינו בבתי קפה של לא יהודים.

109 ככל הנראה הכוונה לסוג של משחק הגרלה, בדומה לכינוי של משחקי מזל בגרמנית –

Lotterie.

110 הדל"ת מנוקדת בפתח, וככל הנראה הכוונה למשחק הדמקה שנקרא בגרמנית Dame.

111 בדומה לכך כותב ר' יהונתן אייבשיץ: 'שנאות כן לבני ישראל לשמור רגלם ללכת למקום נשים, או מקום מורגל ומוכשר לדבר עברה, ומכל שכן למקום שקורין שויאשפיל [=מחזה],

שקורים כמה קלקולים אחרים אשר לא נשמע ונראה כמותם, ואין איש שם על לב מעמד קהילתנו הגרוע, ובעוונותינו הרבים שנות רעה ראינו. בכך מזהירים את העולם שיחיו באזהרה גדולה, שמהיום והלאה אף אחד לא יהיה לשחק למעט בימי חנוכה ופורים,<sup>112</sup> אבל בשאר ימות השנה אסור לחלוטין חוץ מאשר אצל היולדות או אצל מי שהקזז דם, אולם אנשים עם נשים כלל לא, וכמו כן אין ללכת כלל להצגות. על כל הנזכר לעיל ימונו שומרים להשגיח בהשגחה פרטית, והעוברים ייענשו בקנסות וחרפות וביושים גדולים, והשומע יונעם.

כרוז מספר 8 (דף מב ע"ב)

כרוז שהוכרו בכל בתי כנסת ביו' ה' ד' אדר תקט"ז לפ"ק ק"ה, לאזט מכריז זיין אדוננו מורינו ורבינו הגאון אב"ד ור"מ עם האלופי' הרבני' ב"ד מו"ש נר"ו ובידיע' האלופי' הקצני' רו"ט מנהיגי קהלתנו יצ"ו, באשר שארץ רעשה ותרגז הארץ ותהי לחרדת אלקי' וויא מען פר נומן מקרוב דש כמה מקומו' נחרב ווארדן זיינין דורך ערד ציטרנוס, ובפרט שאנחנו חייבי' להתפלל בשלומה של מלכו' ואנחנו חוסי' בצלם של האומו' ומלכיה' ושריה' מטיבי' עם אחינו בני ישראל ומחזיקי' אותנו בארצם, וראוי לנו להתפלל על שלומם ושלום אדמתם כי בשלומם שלום לנו, ובפרט זאלכי השתנות סדרי בראשית בודאי שלא מקרה הוא, זונדרן השגחה פרטי' מאת השם ב"ה, ואלקי' עשה שיראו מלפניו, בכך גהערט ייעדר נותן על הלב צו זיין, ולשוב בתשובה שלמה ולהכניע לבו בתפילה ובתחנוני' ומהראוי הי' לגזור תענית בשביל זה, רק מחמת חולשא אונט העולם בלא"ה שרוי בצער וועלכש צו שוועה פאהר פאלט ואין גוזרין על הציבור אא"כ רוב הציבור יכולי' לעמוד בו, בכך האט מען פר גוט בפונדין דש ביו' א הסמוך הבע"ל זאל זיך ייעדרר משכי' לבה"כ זיין לתפילת שחרית עש זאל כלל קיין השכמה גמכט ווירדן ולהתפלל בכוונה שלימה, ולאחר התפילה זאלי ה' תהלי' עד גמירא אויז גזאגט ווירדין, עש זאלי אויך בכל בתי כנסיו' לכל הפחות עשרה אנשי' גשטעלט ווירדן שיהיו שרוי' בתענית באותו יום, ומי שלא יתענה יתן פדיון נפש, באשר שבלא"ה איזט מהראוי לשוב בתשובה שלימה ולהכניע לבבו באותו יום שהוא יום שמת בו משה רבינו ע"ה, בכך כל איש ואיש יתאמץ להתעורר בתשובה בכל לבבו, וליתן פדיון נפש, כי תשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה,

קאמדיע, אופערע, המשחקים שם על טיאטרות [=במות תיאטרון] (יערות דבש, חלק ב דרוש ח). ראו עוד בעניין זה: שוחט, חילופי (לעיל, הערה 48), עמ' 36–39; פיינר, שורשי החילון (לעיל, הערה 48), עמ' 74–84.

<sup>112</sup> תקנה דומה נמצאת בהגהותיו של ר' יאיר בכרך בעל 'חוות יאיר' לספר המנהגים של יוזפא שמש (לעיל, הערה 64) בעמ' רלח–רלט. הוא מציין שם את תקנתו של ר' בנימין הכהן, שכיהן כאב"ד בוורמס לפני שחזר לעירו פראג, שלא לשחק בקלפים ושאר משחקי הימורים במשך השנה כולה למעט בימי החנוכה. ראו בהערות שם מקורות נוספים בנושא זה.

אולי ישמע ה' את תפלתינו, וישמרנו מצרותינו, וכימות ענותנו, כן ישמחנו, במהרה בימינו, אמן.

## תרגום

כרוז שהוכרז בכל בתי כנסת ביום ה' ד' אדר תקט"ז לפרט קטן קהל הקודש, מכריז אדוננו מוריני ורבינו הגאון אב בית דין וריש מתיבתא עם האלופים הרבנים בית דין מו"ש<sup>113</sup> נטרם רחמנא ופרקם ובידיעת האלופים הקצינים ראשים וטובים מנהיגי קהלתנו יצ"ו,<sup>114</sup> באשר שארץ רעשה ותרגז הארץ<sup>115</sup> ותהי לחרדת אלקים, כמו שנשמע מקרוב שכמה מקומות נחרבו ברעידת אדמה, ובפרט שאנחנו חייבים להתפלל בשלומה של מלכות<sup>116</sup> ואנחנו חוסים בצלם של האומות, ומלכיהם ושריהם מטיבים עם אחינו בני ישראל ומחזיקים אותנו בארצם, וראוי לנו להתפלל על שלומם ושלום אדמתם כי בשלומם שלום לנו, ובפרט כזו השתנות סדרי בראשית בודאי שלא מקרה הוא, אלא השגחה פרטית מאת השם ברוך הוא, ואלקים עשה שיראו מלפניו.<sup>117</sup> בכך ראוי שכל אחד יתן על ליבו לשוב בתשובה שלמה ולהכניע לבו בתפילה ובתחנונים, ומהראוי היה לגזור תענית בשביל זה,<sup>118</sup> אבל מחמת החולשה

113 ראו לעיל, הערה 42.

114 ראו לעיל, הערה 41.

115 ככל הנראה הכוונה לרעידת האדמה הקשה שפקדה את העיר ליסבון כשלושה חודשים לפני פרסום הכרוז (1 בנובמבר 1755), וגרמה למותם של עשרות אלפי בני אדם ולהריסת רוב מבני העיר. זעזועי משנה וגלי הצונאמי בעקבותיהם השפיעו גם על מקומות רחוקים ממוקד הרעש. אסון טבע זה זעזע את אירופה כולה, והוביל בין השאר גם לשיח תאולוגי ופילוסופי ער. ראו בעניין זה: פיינר, שורשי החילון (לעיל, הערה 48), עמ' 167–169.

116 הרעיון להתפלל לשלומה של מלכות כבר מופיע במשנה, אבות ג, ב: 'הוי מתפלל בשלומה של מלכות שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלעו'. עם זאת, המנהג לומר בבית הכנסת תפילה מיוחדת לכבוד השלטון מופיע לראשונה במאה ה"ד בספרד ובפרובנס, וכך כותב ר' דוד אבודרהם בספרו על התפילה 'ונהגו להתפלל למלך ולברך לשם שיברכהו ויאמצהו על אויביו' (ורשה תרל"ח, עמ' לז). הנו"ב בעצמו כתב נוסח תפילה משלו לשלום המלכות, והוא מזכיר זאת באחת בתשובותיו: 'תקבל נוסח התפלה שיסדנו לשלום המלכות' (שו"ת נו"ב מהדורה תניינא, אבן העזר פח). לנוסח התפילה שכתב הנו"ב לכבודה של מריה תרוה ראו: קאמלר, מופת הדור (לעיל, הערה 2), עמ' כה. להרחבה בנושא של התפילה לשלום המלכות ראו: אהרן ארנד, פרקי מחקר ליום העצמאות, רמת-גן תשנ"ח, עמ' 176–200; יואל רפל, על התפילה לשלום המדינה, חבל מודיעין, תשע"ח, עמ' 43–57.

117 על פי קהלת ג, יד.

118 באופן דומה נקראה הקהילה האשכנזית של אמסטרדם ליום צום מיוחד ב"ז באדר א' תקט"ז 'להתפלל לה' למלט המדינה ממצוקות ופגעים רעים אשר עברו על מדינות וארצות וזלתה, כסערות, רעשים, מלחמות, שריפות אש ומהפכת ערים, ולהודות לו על הצלה מכל תהפוכות כאלה' (מתוך: שמואל פיינר, 'מגדלים היו לשממה', <https://www.haaretz.co.il/literature/>, (study/2015-10-30/ty-article/.premium/0000017f-f030-d497-a1ff-f2b05f630000

וכן מפני שהעולם בלאו הכי שרוי בצער קשה, ואין גוזרין על הציבור אלא אם כן רוב הציבור יכולים לעמוד בו.<sup>119</sup> בכך נמצא טוב שביום א' הסמוך הבא עלינו לטובה צריך כל אחד להשכים לבית הכנסת לתפילת שחרית ולהתפלל בכוונה שלימה, ולא תהיה השכמה כלל. ולאחר התפילה יש לומר ה' פרקי תהילים עד גמירא. כמו כן צריכים להיות בכל בתי כנסיות לכל הפחות עשרה אנשים שיהיו שרויים בתענית באותו יום, ומי שלא יתענה יתן פדיון נפש, באשר שבלאו הכי יש מהראוי לשוב בתשובה שלימה ולהכניע לבבו באותו יום שהוא יום שמת בו משה רבינו עליו השלום.<sup>120</sup> בכך כל איש ואיש יתאמץ להתעורר בתשובה בכל לבבו, וליתן פדיון נפש, כי תשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה, אולי ישמע ה' את תפלתינו, וישמרנו מצרותינו, וכימות ענותנו, כן ישמחנו,<sup>121</sup> במהרה בימינו, אמן.

כרוז מספר 9 (דף מז ע"ב)

כרוז שהוכרוז בכל בתי כנסיו' ביר' ש"ק פ' ויקהל כ"ג אדר ראשון תקט"ז לפ"ק ק"ה, לאזט מכריו זיין אדונינו מורינו ורבינו הגאון אב"ד ור"מ נר"ו עם הרבני' ב"ד מו"ש נר"ו ובידיע' האלופי' הקציני' רו"ט מנהיגי קהלתנו יצ"ו מאחר שגלוי וידוע שהעולם עומד על הבל פיהם של לימוד התינוקו' ויא אויך בית המדרש של התינוקו' ממש היסוד ומעמיד ומציב קהלתנו יצ"ו איזט, בכך אבר בעו"ה ההכנסה הולך ומתמעט וההוצאו' מידי יום ויום מתגבר ומתרבה ובלתי אפשרי זאלכש צו אונטר הלטיין איזט, כאשר קודם הגירוש ר"ל רוב בני קהלתנו יצ"ו הבית המדרש הוא אונטר שטוציט האבין ועכשיו מעט מזעיר הנותני' זיינין, ובעינינו ראינו מאז חדלנו מזה כמה הרפתקאו' דערו עלינו ואת כל התלאה אשר מצאתנו, בכך מי שיראת ה' נוגע בלבבו ויש לאל ידו לסייע לדבר מצוה גדולה כזו זאל מתנדב זיין כפי השגת ידו בברכת ה' עליו וליתן מידי חדש בחדשו כפי אשר ידבנו לבו, נוסף לזה וויילין מקדמת דנא גברייכל' גוועזין דש בכל בתי כנסיו' אחד גשטעלט גוועזין לגבות מעות קערה בכל יום הכניסה, בכך זאלי כה"ג ווידרומב גשטעל ווירדן בכל בתי כנסיות לילך ולגבות זא וואהל בעזרת אנשי' אלו אויך עזרת נשי' אין שפעצי' אצל ההשכמה אונט מידי

119 עיקרון זה מופיע בתלמוד במקומות רבים, כגון בבלי עבודה זרה לו ע"א; בבא קמא עט ע"ב ועוד.

120 הכרוז פורסם ביום חמישי ה' באדר, ויום התפילה והתענית נקבע ליום ראשון שחל באותה שנה בתאריך ז' באדר. לפי המסורת נפטר משה רבנו בתאריך זה (בבלי קידושין לח ע"א ועוד), וברשימות קדומות של תעניות נזכר יום זה כצום (ראה שולמית אליצור, למה צמנו? מגילת תענית בתרא ורשימות צומות הקרובות לה, ירושלים תשס"ז, עמ' 169). בקהילות רבות באשכנז נהגו אנשי ה'חברה קדישא' לצום באותו יום ולקיים תפילות מיוחדות. בנוגע למסורות של החברה קדישא בפראג ראו בהרחבה אצל: Sylvia Goldberg, *Crossing the*

*Jabbok*, Berkely 1996

121 ראו לעיל, הערה 103.

חודש בחדשו דעינן פאר גשטעלטין האלופי' גבאי' בבית המדרש הנ"ל צו בהענדיגין, ובזכות לימוד התורה ונתינת הצדקה, ישמרנו המאזין צעקה, שלא ישמע ברחובותינו עוד שוד וזעקה, אמן,

גם איזט מען דען עולם שי' מודיע מאחר דש רוב בני הקהל יצ"ו וועלכי בונה במה לעצמם זיינין ומתפללי' במנין בביתם ולבה"כ להתפלל במנין עשרה אנשי' מן הרחוב גרופין ווירדין מוזין, וועלכש ח"ו פיל גורם זיין קענטי מדוע קראתי ואין איש וגו' וכמאמר חז"ל כשהקב"ה בא לבה"כ ולא מצא שם עשרה מיד הוא כועס וכו' בכך איזט פרגוט בפונדין ווארדן, דש בכל בתי כנסיו' זאלי בכל יום מאותן האנשי' ההולכי' לבה"כ ההוא חמשה עשרה אנשי' אן גזאגט ווארדן שיהי' מחוייבי' לילך באותו יום שחרי' ועריבי' לבה"כ להתפלל שם במנין, ובאם שיארע ח"ו אונס שלא יכול לבוא בעצמו אזי מחויב עכ"פ לעמוד במקומו איש אחר, מען ווירט השגחה פרטי' על זה האבין, והעוברי' ווירדן בחרפו' וביושי' וקנסו' אין גהלטין ווירדן, והשומע יונעם.

#### תרגום

כרוז שהוכרז בכל בתי כנסיות ביום שבת קודש פרשת ויקהל כ"ג אדר ראשון תקט"ו לפרט קטן

קהל הקודש, מכריז אדונינו מורינו ורבינו הגאון אב בית דין וריש מתיבתא נטריה רחמנא ופרקיה עם הרבנים בית דין מו"ש<sup>122</sup> נטרם רחמנא ופרקם ובידיעת האלופים הקצינים ראשים וטובים מנהיגי קהלתנו יצ"ו,<sup>123</sup> מאחר שגלוי וידוע שהעולם עומד על הבל פיהם של לימוד התינוקות,<sup>124</sup> וכמו כן בית המדרש של התינוקות<sup>125</sup> הוא ממש היסוד ומעמיד ומציב קהלתנו יצ"ו, אבל בעוונותינו הרבים ההכנסה הולך<sup>126</sup> ומתמעט

122 ראו לעיל, הערה 42.

123 ראו לעיל, הערה 41.

124 על פי בבלי שבת קיט ע"ב: 'אין העולם מתקיים אלא בשביל הבל תינוקות של בית רבן'.

125 מוסד מוכר בעיר פראג שאת עקבותיו אנחנו מוצאים גם בשנים מאוחרות יותר (בספריית הרמב"ם קיים עותק של מסכת ברכות שהודפס בפראג בשנת 1830 ועליו חותמת עם הכיתוב 'בית המדרש תינוקות של בית רבן'). מוסד זה מוזכר גם בדרושי של הנו"ב 'ומצוה רב שיש בכאן בית המדרש של תינוקות' (דרושי הצל"ח, א). בית מדרש זה היה חלק ממערכת החינוך הקהילתית ועסק בחינוך הבנים בגילאים הנמוכים. בספרו על הגטו בפראג מזכיר ברוש (לעיל, הערה 1) שלייד בית החולים של הגטו עמד במאה הי"ח בית ספר לילדים עניים, וייתכן שזה המוסד המדובר כאן. לסקירה כללית של מערכת החינוך הקהילתית באשכנז בעת החדשה המוקדמת ראו: מריון קפלן ורוברט ליברלס, קיום בעידן של תמורות, ירושלים תשע"ח, עמ' 69–74.

126 מאחר שצורת הפועל (בינוני זכר יחיד) ביסוד העברי שבידיש נשאר קבוע, נוצרת אי התאמה דקדוקית בין הנושא לנשוא, והכוונה היא שההכנסה 'הולכת ומתמעטת' (וכן בהמשך המשפט לגבי ההוצאות). ראו: גליקל: זכרונות 1691–1719 תרגום חוה טורניאנסקי, ירושלים תשס"ו, עמ' 57 הערה 62.

וההוצאות מידי יום ויום מתגבר ומתרבה ובלתי אפשרי לעמוד בהוצאות, כאשר קודם הגירוש<sup>127</sup> רחמנא ליצלן רוב בני קהלתינו יצ"ו תמכו בהבית המדרש ההוא ועכשיו מעט מזעיר הם הנותנים,<sup>128</sup> ובעינינו ראינו מאז חדלנו מזה כמה הרפתקאות דערו עלינו<sup>129</sup> ואת כל התלאה אשר מצאתנו, בכך מי שיראת ה' נוגע בלבבו ויש לאל ידו לסייע לדבר מצוה גדולה כזו שומה עליו שיתנדב כפי השגת ידו בברכת ה' עליו וליתן מידי חדש בחדשו<sup>130</sup> כפי אשר ידבנו לבו.<sup>131</sup> נוסף לזה, כיוון שמקדמת דנא היה נהוג שבכל בתי כנסיות היה אדם אחד ממונה לגבות מעות קערה<sup>132</sup> בכל יום הכניסה,<sup>133</sup> בכך צריך לעשות שוב כהאי גוונא בכל בתי כנסיות, לילך ולגבות בעזרת אנשים ובעזרת נשים, ובייחוד במניין ההשכמה,<sup>134</sup> ומידי חודש בחדשו יש למסור את הכסף לאלופים הגבאים בבית המדרש הנזכר לעיל, ובזכות לימוד התורה ונתינת הצדקה, ישמרנו המאזין צעקה, שלא ישמע ברחובותינו עוד שוד וזעקה, אמן.

גם מודיעים לעולם שיחיו, מאחר שרוב בני הקהל<sup>135</sup> יצ"ו בונים במה לעצמם ומתפללים במנין בביתם,<sup>136</sup> ולבית הכנסת צריכים לקרוא לאנשים מן הרחוב כדי שיהיה מניין, דבר שיכול חס וחלילה להיום גורם מדוע קראתי ואין איש וגו',<sup>137</sup> וכמאמר חז"ל 'כשהקב"ה בא לבית הכנסת ולא מצא שם עשרה מיד הוא כועס' וכו'.<sup>138</sup> בכך נמצא הדבר טוב, שיכריזו בכל בתי כנסיות, שבכל יום חמשה עשר אנשים יתחייבו לילך

127 ראו לעיל, הערה 92.

128 קשיים באחזקת תלמודי תורה ומלמדים לא היה מנת חלקם של יהודי פראג בלבד, וגם בקהילות אחרות התמודדו עם אתגר זה וחיפשו דרכים לממן את מוסדות החינוך הקהילתיים. על נושא זה ראו: שוחט, חילופי (לעיל, הערה 48), עמ' 123–130.

129 על פי בבלי ראש השנה טז ע"א: 'כל הני הרפתקי דערו עלה', כלומר 'כל אלו ההרפתקאות שעברו עליו'.

130 על פי ישעיהו טו, כג.

131 על פי שמות כה, ב.

132 נראה שהכוונה למנגנון גבייה ייחודי עבור בית המדרש של התינוקות, שהתבטל עם גירוש הקהילה מפראג באמצע המאה הי"ח. לאור המצב הכלכלי הקשה של בית המדרש בית הדין מנסה לעורר את הציבור לחזור ולתמוך במוסד זה.

133 ראו לעיל, הערה 20.

134 ראו לעיל, הערה 101.

135 לא ברור בטקסט המקורי האם יש גרש אחרי האות למ"ד או לא. במידה ואכן יש גרש ניתן להבין זאת כקיצור של 'בני הקהלה' או 'בני הקהלים'.

136 גם בדרושו מזכיר הנו"ב את התופעה של מניינים פרטיים (דרושי הצל"ח, ג): 'ובעוונותינו הרבים נתפשט המנהג הרע לעשות מנינים איש איש בביתו כקטן כגדול ואין מוחה ואין מעכב'. תופעה זו מוכרת גם מקהילות אחרות, דבר שבא לידי ביטוי בתקנות שונות שתוקנו על מנת לוודא שיהיה מניין קבוע בבתי הכנסת. על תקנות אלו ראו: שוחט, חילופי (לעיל, הערה 48), עמ' 144–145.

137 על פי לשון ישעיהו נ, ב: 'מדוע פָּאתֵי וְאֵין אִישׁ קָרָאתִי וְאֵין עֹנֶה וְגו'.

138 בבלי ברכות ו ע"ב.

לבית הכנסת לתפילות שחרית וערבית כדי להתפלל שם במנין, ובאם שיארע חס וחלילה אונס שלא יכול לבוא בעצמו אזי מחויב על כל פנים להעמיד במקומו איש אחר. על דבר זה תהיה השגחה פרטית, והעוברים ייענשו בחרפות וביושים וקנסות, והשומע יונעם.

כרוז מספר 10 (דף נג ע"א)

כרוז שהוכרו בכל בתי כנסיו' פ' ויקרא י"א אדר שני תקט"ז לפ"ק ק"ה לאזט מכריו זיין, אדונינו מורינו ורבינו הגאון אב"ד ור"מ נר"ו עם הרבני' ב"ד מו"ש נר"ו ובידיע' האלופי' הקציני' רו"ט מנהיגי קהילתנו יצ"ו מאחר דש מען שאן מכריו גוועזין ביו' ש"ק פ' וירא דש כמה משרתת אודר קעכין וועלכי זיך כאן אין דינשטין בגעבן אודר אצל בעלי מלאכו' פר פועלי' פר דינגין וועלכי אשת איש זיינין ואפשר שהוא נגד רצון בעלה ויש לחוש לכמה איסורי דאוריית' שיבואו ע"י זה וועלכי פרצה ברייטש מחכמי דורו' שהי' לפנינו אונטר זאגט גוועזין אונט השגחה פרטיו' דרויף גהלטין ווארדן, ועכשיו בעו"ה ווידרומב נתקלקל הדבר וועלכש כלל ניכט צו גדולדין איזט, אליין וויילין באמצע הזמן גוועזין אונט העולם שי' מיט אנדרי דינשט ניכט פר זעהן גיקענט זא האט מען על זמן החורף הלז פאסירן גלאזט, בכך איזט מען דען עולם שי' מזהיר באזהרה גדולה דש על זמן הקיץ הסמוך הבע"ל זיך קיינר אונטר שטיהן זאלי איינה משרתת או להיו' פר איין פועל וועלכי אשת איש איזט בביתו צו בהלטין ומכ"ש מחדש צו נעמין אם לא שתהי' זקנה בת ששים שנה או שתהי' מינקת אונט הב"ב איינה מינקת מהצורך האט, וכל זה איזט רק להתיר ווען בעלה של המשרתת מסכי' איזט דש זיך פר דינגין זאלי, אמנם בלתי רשות ורצון בעלה אי אפשר להתיר בשום אופן זאלכי משרתת או פועל צו בהלטין, מען ווירט שמירה מעולה והשגחת פרטי' על זה האבין והעובר יהי' מי שיהי' זיך מיט קיין תירוץ ואמתל' שבעולם פר עקסקוזירין קענין, זונדרן ווירט בחרפו' וביושי' וקנסו' אן גהלטין ווירדן. גם איזט מהצורך דעם עולם שי' ערנליך צו מאכין, מאחר שידוע שהאיסור ריבית הוא איסור חמור ביותר ועונשו חמור משאר אסורי' שבתורה שעונשו בעוה"ז שנכסי' מתמוטטי' אונט לטמיון גיהן ר"ל ובעוה"ב שלא יעמוד בתחיית המתים ח"ו וכפי הנשמע רבי' מבני קהלתינו וועלכי בעוון זה נכשל ווירדן, דעמי<sup>139</sup> שלוקחי' בהלוואה מטבעו[ת] על זמן מה לשלם אותו במטבע טובה הימנה והוא רבית קצוצה וכה"ג שארי אסורי ריבית ווא העולם בעו"ה נכשל ווירט מ' חסרון ידיעה, בכך איזט מען דען עולם מזהיר באזהרה גדולה דש פערנר הין ניכט גשעהן זאלי, וכדי שלא יכשלו בעוון זה החמור זא המלוה והלוה שאינו בקיאי' כראוי בדיני ריבית לילך אצל חכם וילמדון,

139 מילה לא ברורה. ייתכן והסופר השמיט בטעות את המילה "נאך" לפנייה, והכוונה למילה nachdem שבגרמנית של התקופה פירושה "מאחר ש...".

וויא ההלוואה עצ"ה בת"ע כתחז"ל גשעהן זאלי והשומע יונעם ותבוא עליו ברכ' טוב, מהטוב ומטיב.

### תרגום

כרוז שהוכרז בכל בתי כנסיות פרשת ויקרא י"א אדר שני תקט"ז לפרט קטן קהל הקודש, מכריז אדונינו מורינו ורבינו הגאון אב בית דין וריש מתיבתא נטריה רחמנא ופרקיה עם הרבני' בית דין מו"ש<sup>140</sup> נטרם רחמנא ופרקם ובידיעת האלופים הקצינים ראשים וטובים מנהיגי קהילתנו יצ"ו,<sup>141</sup> מאחר שכבר הכריזו ביום שבת קודש פרשת וירא<sup>142</sup> שכמה משרתות או טבחיות שעובדות כאן או מושכרות אצל בעלי מלאכות כפועל אשר הינן איש ואפשר שהוא נגד רצון בעלה ויש לחוש לכמה איסורי דאורייתא שיבואו על ידי זה, והיא פרצה שכבר נאסרה על ידי חכמי הדורות שהיו לפנינו והוטל על זה השגחה פרטית. ועכשיו בעוונותינו הרבים נתקלקל שוב הדבר ואי אפשר להיות יותר סובלני כלפי זה, ורק מפני שאנו נמצאים באמצע הזמן<sup>143</sup> והעולם שיחיו לא יכולים להשיג שרות אחר, הוחלט לוותר על זמן החורף הזה.<sup>144</sup> בכך מזהירים את העולם שיחיו באזהרה גדולה, שבזמן הקיץ הסמוך הבא עלינו לטובה אף אחד לא יהיך להשאיר בביתו משרתת או פועל שהיא אשת איש ומכל שכן לשכור מחדש, אם לא שתהיה זקנה בת ששים שנה או שתהיה מינקת ובעל הבית יש לו צורך במינקת, וכל זה מותר רק אם בעלה של המשרתת מסכים שהיא תושכר, אמנם בלתי רשות ורצון בעלה אי אפשר להתיר בשום אופן להשאיר משרתת כזו או פועל. על הדבר הזה תהיה שמירה מעולה והשגחה פרטית, והעובר על כך יהיה מי שיהיה ייענש בחרפות וביישים וקנסות, ולא יועילו שום תירוץ ואמתלא שבעולם.

גם צריך ליידע את העולם שיחיו, מאחר שידוע שאיסור ריבית<sup>145</sup> הוא איסור חמור ביותר ועונשו חמור יותר משאר אסורים שבתורה, שעונשו בעולם הזה שנכסיו מתמוטטים<sup>146</sup> והולכים לטמיון רחמנא ליצלן, ובעולם הבא שלא יעמוד בתחיית המתים<sup>147</sup> חס וחלילה, וכפי הנשמע רבים מבני קהלתנו נכשלים בעוון זה, מפני שלוקחים בהלוואה מטבעות

140 ראו לעיל, הערה 42.

141 ראו לעיל, הערה 41.

142 ראו לעיל, כרוז מספר 5.

143 המינוח 'זמן' מתייחס לביטוי המופיע בהמשך המשפט, דהיינו 'זמן חורף', שמשמעותו 'עונת החורף'.

144 כלומר שבית הדין בא לקראת האנשים שכבר שכרו משרתות או טבחיות בתחילת החורף, ואפשר להם להשאיר אותן אצלם עד סוף העונה בגלל הקושי במציאת משרתות או טבחיות חדשות באמצע העונה.

145 לתקנות נוספות בנושא זה ראו: שוחט, חילופי (לעיל, הערה 48), עמ' 150–151.

146 על פי בבלי בבא מציעא ע"א: 'הא למדת שכל המלוה ברבית נכסיו מתמוטטין'.

147 על פי שמות רבה לא, ו: 'אמר הקב"ה, מי שחיה ברבית בעולם הזה לא יחיה בעולם הבא'.

לזמן מה בכדי לשלם אותו בחזרה במטבע טובה הימנה והוא רבית קצוצה, וכהאי גוונא שארי אסורי ריבית אשר העולם בעוונותינו הרבים נכשל מתוך חסרון ידיעה. בכך מזהירים את העולם באזהרה גדולה שלהבא אין לעשות כן, וכדי שלא ישלבו בעון זה החמור ילכו המלוה והלוה<sup>148</sup> שאינן בקיאים כראוי בדיני ריבית אצל חכם וילמדון איך ההלוואה צריכה להיעשות על צד הטוב בתורת עסקה<sup>149</sup> כתקנת חכמינו זיכרונם לברכה, והשומע יונעם ותבוא עליו ברכת טוב,<sup>150</sup> מהטוב ומטיב.

148 בקשר לאזכור הלווה כמי שעובר בעצמו על איסור ריבית בעצם התחייבותו, יש לציין את דברי הנו"ב בדרושי הצל"ח לז, שם הוא פונה ללווים ומזהירם בעניין זה: 'ליתן עצה שלא ירדו מנכסיהם צריך אני להזהיר על עון רבית, והנה בעוונותינו הרבים נמצאו בכאן אשר התמכר לעשות הרע והוא מומר לאותו דבר ונעשית לו כהיתר, עד דשביק היתרא ואכיל איסורא [=עזב את ההיתר ועושה איסור]. אבל אני מזהיר את הלווים הרחיקו מפתח ביתו, שהרי הלוה עובר בלאו וגם גורם עניות לעצמו'. נציין שהדרוש הזה נאמר בשבת הגדול, וייתכן שהעיתוי נבחר מכיוון שאיסור ריבית מופיע בתורה בהקשר של יציאת מצרים, או מהסיבה הפשוטה שעניי הקהילה נזקקו ללוות כספים בתקופה זו להוצאות הפסח. לאור זה ניתן להבין גם את התאריך בו הוכרז כרוז זה, כחודש לפני חג הפסח.

149 בפנקס בית הדין (דף צח ע"א) ישנו נוסח היתר עסקה שניסח הנו"ב עם בית דינו. גם בדרושי (דרושי הצל"ח, לז) מפנה הנו"ב את תשומת לב המלווים והלווים לנוסח זה: 'ואליכם אני קורא אישים יראי שמים יתר בעלי הלוואה, אשר לא התפקרו בעבירה זו, הלא לפניכם שערי היתר אשר קבענו למשמרת בבית הרבנים מו"ש, וכשילוו מעות יאמר בפירוש שנותן לו על צד התר עסקא על פי תקנת הבית דין מו"ש ויכתוב בשטר חוב על צד התר עסקה, ובוה יצא ידי חובתו וגם יתן ווינער (=מטבע וינאי) להלוה שכר עמלו בתחילת העסק'.  
150 על פי משלי כד, כה.